

שְׁעוּרִים בְּהַגְדוֹת חַז"ל

על פי סדר הספר 'עין-יעקב' על אגדות התלמוד
לרבי יעקב ו' חביב ז"ל

מִסְכֵּת בְּרָכוֹת

חלק ראשון
מתוך שלושה חלקים

מהדורה מנקדת ומפסקת עם פרוש רש"י
תרגום המלים הארמיות, מבואות, סכומים ורקע לבאור הנושא

בנושאי אמונה, השקפה, מחשבה,
חנוך למדות טובות, אהבת תורה והדרכה בעניני דרך ארץ
בשפה קולחת ומרתקת

בעריכת הרב חנוך גבֶהֶרד

מודיעין עלית תשפ"ג

מהדורה חדשה

שֵׁשׁ חֲדוּשִׁים בַּמְהַדְוֶה הַחֲדָשָׁה הַזֹּאת

- א. עמוד מִחֲדָשׁ וּמֵאִיר עֵינַיִם בְּאוֹתִיּוֹת נֹחֹת לְקִרְיָאָה
- ב. הוֹסְפוֹת רַבּוֹת
- ג. רִשׁ"י מְנַקֵּד וּמְפַסֵּק
- ד. כְּשֵׁשׁ בְּגָמְרָא סְמוּן כְּזֶה ◉ זֶה אוֹמֵר שֵׁשׁ רִשׁ"י עַל מְלִים אֱלֹה
- ה. כְּשֵׁשׁ בְּגָמְרָא סְמוּן חָץ יְמִינָה → זֶה אוֹמֵר שְׁתַּחֲלֵת הַבְּאוֹר
נִמְצָא בְּעִמּוּד הַקּוֹדֵם, וְחָץ שְׂמֵאלָהָ ← אוֹמֵר שְׁתַּחֲלֵת הַבְּאוֹר
נִמְצָא בְּעִמּוּד הַבָּא
- ו. כְּשֵׁשׁ בַּבְּאוֹר סְמוּן כְּזֶה * מְקַבֵּיל לְכַתְּרַת אוֹמֵר שְׂכָאן
מִתְחִיל קָטַע חֲדָשׁ בְּגָמְרָא

לוח ראשי תיבות נמצא בסוף ברכות-א, ברכות-ג, שבת ב', ערובין, חגיגה, יבמות, כתובות, הוריות, סוטה, בבא-בתרא, עבודה-זרה

סֵפֶר זֶה יֵצֵא לְאוֹר
עַל-יְדֵי
"שְׁעוּרִים בְּהַגְדוֹת חַז"ל"

סֵדֶרֶת סְפָרִים
עַל פִּי הַסֵּפֶר
עֵין יַעֲקֹב

ניתן להשיג אצל
משפחת גבהרד
רח' משך חכמה 35
קרית ספר, מודיעין עילית
טלפון 08-9744666
מייל gebhardcha@gmail.com

©
כל הזכויות שמורות למחבר

בְּעִזְרַתָּה הָאֲדִיבָה שֶׁל
"קִטְרֵת תְּמִיד"
רִשֵׁת פּוֹלְלִים וְשְׁעוּרֵי תוֹרָה

מוֹסְדוֹת קִטְרֵת תְּמִיד

בסיוע ועזרת "קטרת תמיד"

ק"ק קרית ספר

בית דין צדק, בית הוראה, לשכת הרב מח' כשרות, מח' ערוב, מח' לעניני דת, בראשות אב"ד ורב העיר הרה"ג ר' מאיר קסלר שליט"א

תאריך ט"ז נסיו תשס"ז

בס"ד

אין צורך אלא להצדיק את יקרת
המצולו של הרב הנכבד מכוסם אשכנזי
הנ"ל עברה שליט"א אשכנזי ודיאר באלון
נכבד את אצבעתו ה"ל בצ"ן יצ"ק ומצולו
כדי כשי וישטר יצ"קו שיהיה יקו ויצאו
מביאוריו ולא ילא מנסות הו אמר כצ"ת
הידיים ומלאי האף קצי את ה' דבא

ה"ל דנכ"ל כ"ל

טאה: אלמ אלול

Yitzchak Yosef

The Rishon Lezion Chief Rabbi of Israel

בס"ד, א' ניסן תשפ"ג, 4-1056/פ"ג

יצחק יוסף

הראשון לציון הרב הראשי לישראל

דברי ברכה

הובא לפני הספרים החשובים "שיעורים באגדות חז"ל" על עין יעקב אגדות הש"ס, מעשה ידיו להתפאר של הרב החשוב והנעלה, שוקד באהלה של תורה, יראתו קודמת לחכמתו, טעמו ונימוקו עמו, מוכתר במדות ובנימוסין, שבת וקילוסין, שמן תורק שמו, כבוד שם תפארתו, הרה"ג רבי חנוך גבהרד שליט"א.

ספרים אלו יצאו כבר לאור ונתקבלו אצל אלו שלומדים ומלמדים בספר עין יעקב על אגדות הש"ס בשמחה ובסיפוק ועונג רב, באשר הם מלאים תוכן במבואות ורקע, ביאורים ופירושים ופנינים יקרים, על כל נושא שמובא בעין יעקב, ערוכים ומסודרים היטב, מלוקטים מדברי רבותינו, והוסיף תוספת מרובה ממה שחננו ה' ומצא כדי מדתו, ועתה אחר שנגמרה המהדורה הקודמת ורבים אומרים מי יראנו טוב, מוציא מהדורה נוספת, ובעזר השי"ת הדברים היו ויהיו לתועלת ולזיכוי הרבים, ולפעלא טבא אמינא, איישר חיליה לאורייתא, אשריו ואשרי חלקו.

וברכתי להרב המחבר שיהי רצון שחפץ ה' בידו יצלח, ויפוצו מעיינותיו חוצה, להגדיל תורה ולהאדירה, ירום ונישא מאד, בכריאות גופא ונהורא מעליא, שובע שמחות וכל טוב.

בברכת התורה,

יצחק יוסף

הראשון לציון

הרב הראשי לישראל

יובל יוסף אורדנטליך
מחה"ס "מזוך-לנפש" ו"פניני-נפש"

רב מרכז העיר בני-ברק
ובית-הכנסת "איצקוביץ"

בני-ברק 393 51 רח' בן-טצאי' 10.
טל. 03-785761

בס"ד. יום ה'א' תש"ל.

ימן ה' אגם ימים אלו יהפכו בקרוב
"...מיטן עשמתה ומאש ע'ום שלי"

לכבוד הני תרי צנתרי צדקריא, מצבי התיים,
הכרניא המשוררים-רבי חטק גזתרה שליט"א
ורחי אנריים וינרם שליט"א,

נאם ה' ע'ים!

עלם על שולחני אהבה למאנו עיינ' החיזור החשוב, האורח המצוי
מלבד טעם ודעה, זוג בלחם עם אבני, מעין חומן ירושלים עיר קודשנו וחומן
לית גבאומלי ושוונלסני התיים, ושלצכה המצוי בקרוב לכנאות בזנינים,
לואים שלעלמפי השקיעו וזה עתה כד טענת הנעם, ויהי' שטעב
לכחשיק ע'שז באומה של תורה למתן גראומן אושר וכטעם.

הכוח ע'מני כבוד הלורה ולומדי-

יובל יוסף אורדנטליך

שיר ושבתה לחי העולמים

כמוֹכֵן יֵשׁ בַּהֲגֹדוֹת הַרְחֵבָה בְּעֵנֵי אֲמוֹנָה, הַמְחַשֶּׁה בְּשִׁכְר־וּעֲנָשׁ, וְהַרְחֵבָה עַל הַגְּאֻלָּה הָעֲתִידָה, וְהַתְּיַחֲסוּת רַחֲבָה לְמַעַלְת עַם־יִשְׂרָאֵל, וְלַמְעַמָּדוֹ בֵּין הָעַמִּים. וְכֵן מְרַחֲבִים בַּהֲמַעְלוֹתֵיהֶם שֶׁל חַכְמֵי הַתּוֹרָה, שְׂבָחָם וּגְדֻלָּתָם, וּמַעְלָתָהּ הַגְּדוּלָּה שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. וְכֵן מִפִּיקִים מְלִמּוֹדֵי הַהֲגָדָה עֵדוּד וְנַחֲמָה, שֵׁישׁ בָּהֶם כְּדִי לְרַפֵּא לְשִׁבוּרֵי לֵב וּלְחַזֵּק בְּרַפִּים כּוֹשְׁלוֹת וְיָדִים רַפּוֹת.

הצנעת החכמה שבדברי ההגדה

יֵשׁ בְּדַבְרֵי הַהֲגָדָה עֲנִינִים עֲמֻקִּים מְאֹד, וְאֵף סוּדוֹת נִרְמָזִים בָּהֶן, בְּגִלְל אֹפִיִּים זֶה, שֶׁחֵלֵק מִמֶּנּוּ מִיַּעַד רַק לְחַכְמִים מְפֻלְגִים וִירֵאֵי־חֵטָא, עַל פֶּן הַצְּנִיעוּ חַכְמֵינוּ זְכוּרָנָם לְבִרְכָה אֶת הָעֲנִינִים הַלְלוּ תַּחַת מַסּוּהָ שֶׁל מְשָׁלִים וְחֵידוֹת, וְכֵן הִסְתִּירוּ חַכְמָה עֲמֻקָּה בְּאִמְצָעוֹת דְּבוּרִים עַל חַכְמַת הַטֶּבַע, הַבְּרִיאָה וְכִדּוּמָה (רֵאָה הַקְּדָמַת הַרְמַב"ם לְפָרֵק חֵלֵק וְלַמּו"נ, "בֵּאר־הַגּוּלָּה" לַמַּהֲר"ל. מֵאֵמֶר עַל הַהֲגוּדוֹת מֵהַרְמוּח"ל, בַּמְּבֹאֵל לְעֵין יַעֲקֹב' דְּפוֹס־וִילְנָא).

המפתחות להגדה נותרו בעל־פה

הַמְּעַמָּד שֶׁל הַגְּדוּת חַז"ל הוּא כְּמוֹ שֶׁל כָּל הַתּוֹרָה שְׁבַע־לִפְיָהּ. בְּדוּרוֹת הָרֵאשׁוֹנִים מְאֹד קִבְּלַת הַתּוֹרָה, לֹא נִכְתְּבָה הַתּוֹרָה שְׁבַע־לִפְיָהּ כְּלָל, אֲךָ בְּתַקּוּפָה מְאֻחֶרֶת יוֹתֵר, הִתִּירוּ הַחַכְמִים לְכַתֵּב אֶת הַתּוֹרָה שְׁבַע־לִפְיָהּ, בְּגִלְל ה'הוֹרָאת שְׁעָה', עַל פִּי הַנְּאֻמָּר: "עַת לַעֲשׂוֹת לָהּ, הִפְרוּ תוֹרַתְךָ" כְּשֶׁרָאוּ שֶׁעוֹלָה הַתּוֹרָה לְהַשְׁתַּכַּח, וְהֵם הַמְּשַׁנְיִוִּת וְהַבְּרִיתוֹת, מְדַרְשֵׁי חַז"ל עַל הַפְּסוּקִים מְכִילֶתָא, סַפְרָא, סַפְרֵי, תוֹסַפְתָּא, וּשְׁנֵי הַתְּלַמּוּדִים; הַבְּבֵלִי וְהִירוּשְׁלַמִּי (רֵאָה בַּהֲקְדָמַת הַרְמַב"ם ל"ד הַחֻזְקָה" בַּהַרְחֵבָה) אֲךָ אֶת עֲנִינֵי הַהֲגָדָה הַעֲמֻקִּים, וְסוּדוֹת הַתּוֹרָה וְהַבְּרִיאָה, 'מַעֲשֵׂה־בְּרֵאשִׁית' ו'מַעֲשֵׂה־מְרַכְבָּה', הִסְתִּירוּ כּוֹתְבֵי הַתּוֹרָה שְׁבַע־לִפְיָהּ, עַל יְדֵי שֶׁהִשְׁאִירוּ אֶת הַמְּפַתְחוֹת לְהַבְנַת מְאֻמִּים אֵלָה כַּ"תּוֹרָה שְׁבַע־לִפְיָהּ", שֶׁהִיא עֵדִין בְּעַל־פִּיהָ, וּמְפַתְחוֹת אֵלָה הָעֵבְרוּ רַק לְתַלְמִידֵים הָרְאוּיִים לָכֵן, כְּשֶׁרַבּוּתֵיהֶם הִזְהִירוּם, שֶׁאֵף הֵם יִמְשִׁיכוּ לְהַסְתִּיר דְּבָרִים אֵלָה, וְלֹא לְגִלוּתָם אֵלָה לְתַלְמִידֵים הָרְאוּיִים לָכֵן. וְהֵם: הַצְּנִיעִים, יְרֵאֵי־הַחֵטָא, וְהַמְּשַׁלְמִים בְּחַכְמָה, הַדְּגִישׁוּ לְתַלְמִידֵיהֶם, שֵׁישׁ לְהַתְּבַוֵּן הֵיטֵב בְּעֵנֵינִים אֵלָה־שֶׁלֹּא יִבְעִינָם כְּפִשׁוּטָם, וּבִדְבָרֵי שֶׁלֹּא יִלְמְדוּם לְתַלְמִידֵיהֶם בְּהַבְנָה זוֹ (ע"פ הַרְמוּח"ל בַּמֵּאֵמֶר הַנ"ל).

אֲכֵן כֶּן נוֹהֲגִים חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל מְדוּר לְדוּר, וְאֵף כְּשֶׁפָּרְשׁוּ אֶת עֲנִינֵי הַהֲגָדָה, לֹא פָּתְבוּ יוֹתֵר מִמֶּה שֶׁהָיָה רְאוּי לְגִלוּת, וְהַעֲלִימוּ אֶת גְּרַעֲיִן עִמּוֹק הָעֲנִינִי, שֶׁלֹּא יִהְיֶה מוּנָב, אֵלָה עַל יְדֵי הַסִּבֵּר בְּעַל־פִּיהָ, לְמִי שֶׁרָאוּי לְשַׁמְעֵ אֶת הַדְּבָרִים. גַּם אֲנוּ לֹא חָרַגְנוּ מִמְּסַרְת זוֹ, וְלֹא חֲשַׁפְנוּ אֶת הַסּוּדוֹת הַמְּבֹאֲרִים בְּמִפְרָשִׁים הַהוֹלְכִים בְּדֶרֶךְ שֶׁל "פְּנִימִיּוֹת הַתּוֹרָה", אֵלָה רַק בְּאֵרְנוּ אֶת פְּשׁוּטָם שֶׁל דְּבָרִים, וְהֵאָרְכְנוּ בְּמָקוֹם שֵׁישׁ בּוֹ הַרְחֵבָה בְּעֵנֵינֵי הַשְּׂקִפָּה, חֲנוּן, דֶּרֶךְ אֶרֶץ, מִדּוֹת טוֹבוֹת, הַנְּהַגָּה נְכוֹנָה וְכִדּוּמָה, כְּשֶׁעָצָם קִדְּשׁת הַהֲגָדָה נוֹתַרְת בְּטַהֲרָתָהּ,

אִם הַנְּבִיא שׁוֹאֵל: "בְּמָה אֶקְדָּם ה'?" אִפְּךָ [=כִּיצַד אֶתְכַּוְּנָה וְאֶשְׁתַּחֲוֶה] לְאֶלְקֵי מְרוֹם" וְאִיזוֹ תְּשׁוּרָה אָבִיא לוֹ? (מִיכָה ו'1).

מָה נֹאמֵר אֲנַחְנוּ? אִינִי זָפֵאי וְרָאוּי לְהַצִּיג לְפָנֵי הַצְּבוּר הַקְּדוֹשׁ, סְדֵרָה כֶּה מְפֹאֶרֶת שֶׁל 'צִיצִים וּפְרָחִים לְתוֹרָה'. שְׂרַבִּים מִהַלְלִים אוֹתָהּ.

בְּכַחוֹת עֲצָמֵי אִינִי רִשְׁאֵי וְלֹא יְכוֹל לְכַתֵּב אֶפְלוּ שׁוּרָה אַחַת בְּסִדְרַת הַסְּפָרִים הַזֶּה. אֲךָ הַזִּכָּה לְהַשְׁעֵן עַל יְסוּדוֹת אֵיתָנִים שֶׁל הוֹרִים יְשָׁרִים וְיֻקְרִים, אוֹדִים מְצֻלִים מְאֹשׁ, שֶׁהִגִּיעוּ לְאֶרֶץ הַקְּדֵשׁ, לְשַׁקֵּם אֶת הַרְיָסוֹת הַפִּיחַ שֶׁנּוֹתְרוּ מִמְּשַׁפְּחוֹתֵיהֶם הָעֲנִפּוֹת וְהַמְּפֹאֶרוֹת, וְלַהֲחִיֹּת מִחֲדָשׁ אֶת עוֹלְלֵיהֶם הַצְּעִירִים שֶׁעָלוּ בְּעֵשֶׂן הַשְּׂמִימָה, ה' יִקָּם דָּמָם, וְהַרְצוֹן הַכֶּנֶה שְׁבַעַר בְּקִרְבָּם לְהוֹעִיל לְאוֹלֵת וּלְהַטִּיב לְכָל. נְטַלְתִּי אֵף אֲנֹכִי יָרַד אַחַד קָטָן מִהַפְתָּר שֶׁהֵם הִשְׁתַּדְּלוּ לַעֲנֹד לְרֵאשִׁי יְלָדֵיהֶם וְתַלְמִידֵיהֶם. בְּזֹאת מוֹגִישׁ אֲנִי לְפָנֵי הַלּוֹמְדִים קַמְצוּץ קָטָן מִמֶּה שֶׁאֲנִי חֵיב, וּמְתַפְּלֵל לָהּ שֶׁהַדְּבָרִים יִתְקַבְּלוּ וְיִתְּשָׁבוּ עַל לֵב הַלּוֹמְדִים.

הִיזוּ תַלְמִידֵי חַכְמִים מְפֻלְגִים, שֶׁלֹּא נִחְנוּ בְּכַח פְּתִיבָה, וְכִשְׁשָׁלְחוּ תְּשׁוּבָה לְשֶׁאֵלָה, לֹא תִמִּיד הַבֵּין הַשׁוֹאֵל אֶת הַתְּשׁוּבָה. אַחַד הַשׁוֹאֵלִים הָרָאָה לְרַב הָעִיר שָׁלוֹ, תְּשׁוּבָה שֶׁל תַלְמִיד חָכָם מְפֻלָּג מְעִיר אַחֶרֶת, קָרָא הָרַב אֶת הַתְּשׁוּבָה פְּעַמִּים וּשְׁלוֹשׁ, הַתְּעַמֵּק וְאָמַר: "הָרַב הָרַבָּה יוֹתֵר גְּדוֹל, מִמֶּה שֶׁהָיָה נְרָאָה בְּכַתִּיבָתוֹ".

אִם כֶּזֶה דְּבַר יְכוֹל לְהִיֹּת, הָרִי שֶׁיְכוֹל גַּם לְהִיֹּת לְהַפְּךָ, וְהִנֵּה הַדְּגֻמָּא, אִינִי עֲנִי, אֵלָה בְּאִמְת אִישׁ קָטָן, וְהִנֵּה זוֹכָה אֲנֹכִי לְהוֹדוֹת לָהּ וּלְבָרְךָ עַל הַמְּפֻלָּגוֹת, שֶׁל סַפְרִים גְּדוֹלִים, מְפֹאֲרִים וְחֲשׁוּבִים, בְּתַנּוּן וּבְצוּרָה.

מבוא להגדות חז"ל

אֶת הַתּוֹרָה שְׁבַע־לִפְיָהּ מוֹחֲלִקִים חַכְמֵינוּ זְכוּרָנָם לְבִרְכָה לְכַמּוֹהַ חֲלָקִים. כְּשֶׁשָּׁלְשָׁה הַחֲלָקִים הָעֻקְרִיִּים הֵם:

- א - חֵלֵק הַלְכָה. הַפּוֹלֵל כְּמַעֲט אֶת כָּל מַסְכַּחוֹת הַמְּשֻׁנָּה וְהַתְּלַמּוּד, שֶׁעֲלֵיהֶם נְלוּיִם סַפְרֵי הָרֵאשׁוֹנִים, הַפּוֹסְקִים וְהַאֲחֵרוֹנִים.
 - ב - חֵלֵק הַנְּסַפְתָּר, הָרָז וְהַסּוּד.
 - ג - חֵלֵק הַהֲגָדָה. הַפּוֹלֵל דְּרָשׁוֹת עַל פְּסוּקֵי הַתּוֹרָה, שֶׁלֹּא יַעֲדוּ לְלַמּוּד מִמֶּה הַלְכָה. כְּפִי שֶׁנְּאָמַר: אֵין לְמַדִּים הַלְכָה מִתּוֹךְ הַגְּדָה (ירושלמי פאה ב/ד), אֵלָה לְמַדִּים מִמֶּנָּה הַנְּהַגוֹת נְכוֹנוֹת וְטוֹבוֹת.
- בַּהֲגֹדוֹת מְפֻרְטִים מוֹאֲרְעוֹת הָעֵבֶר שֶׁנִּכְתְּבוּ בְּמִקְרָא בְּרָמּוּז וּבְתַמְצִית, וּמְכַאֵן שְׁמֵם: 'הַגְּדָה'. כִּינּוּן שְׁבַדְבָרִים אֵלוּ 'מַגִּידִים' = מְסַפְרִים לְנוֹ הַחַכְמִים עַל מוֹאֲרְעוֹת הָעֵבֶר, שֵׁישׁ לְהַפִּיק מִמֶּה לְקַחִים מוֹסְרִיִּים, הַנְּחִיּוֹת וְהַדְּרָכוֹת; כִּיצַד לְנוֹהַ וּלְהַשְׁכִּיל בְּעֵנֵינֵי אֲמוֹנוֹת, דְּעוֹת, חַכְמַת הָאִמְת, סוּדוֹת הַתּוֹרָה וְרִזְיָהּ. טַעַם נוֹסֵף לְשֵׁם 'הַגְּדָה', כִּי דְבָרִים אֵלָה מוֹשְׁכִים אֶת לֵב הַשׁוֹמֵעַ כְּמוֹ 'מַגִּידִים' = מְטַעְמִים, וּבְאֲרַמִּית נְקֻרָת הִיא 'אַגְדָּתָא', אַגְדָּה'.

האגדה שבספר 'עין יעקב', ש'ר'ב סודות התורה גנוזים בה, ומכפרת עונותיו של אדם, כמבאר בכתבי האר"י ז"ל. הנגלות שבה הם דרכי ה' שילך בהם האדם, וישית עצות בנפשו, במילי דשמיא ובמילי דעלמא, כידוע לכל חכמי לב (אגרת הקודש כ"ג, עמ' קל"ז).

כמוֹכֵן הַרְחִיב רַבֵּי אֶלְפֶסְנָדֶר זִיִּסקִינְד זצ"ל בַּעַל הַסֵּפֶר "יסוד וְשֵׁרֵשׁ הַעֲבוּדָה", עַל מַעֲלַת לַמּוּד לַמּוּד הַפְּדֻרְשִׁים וְהַהֲגָדוֹת, וְכֵן דְּבָרָיו: תּוֹעֲלַת לַמּוּד הַפְּדֻרְשִׁים וְהַהֲגָדוֹת קְרוּבָה לַלּוּמּוּד הַקְּבֵלָה, כִּי יִתְבַּנֵּן הָאָדָם בָּהֶם, בַּפְּרוּשִׁים הַנִּפְלְאִים שֶׁל תּוֹרַתְנוּ הַקְּדוּשָׁה, וְגַם בַּגְּדֻלּוֹתָו וְרוּמָמוֹתָו שֶׁל הַבוּרָא יִתְבַּרַךְ שָׁמוֹ וְיִתְעַלֶּה... מַלְמוּד זֶה בָּאֵה לְאָדָם תְּשׁוּקָה עֲצוּמָה לְאַהֲבַת הַבוּרָא יִתְבַּרַךְ שָׁמוֹ וְיִתְעַלֶּה, כִּי זֶה כָּל מִטְרַת בֵּיאת הָאָדָם לְעוֹלָם הַזֶּה הַשְּׁפֵל, כְּדִי לַעֲלוֹת מִמְּצֵבוֹ הַשְּׁפֵל, לְרוּם הַפְּעֻלּוֹת, וְזֶה לְשׁוֹן הַזֶּהר הַקְּדוּשׁ: צְדִיקֵי אָמֶת, הַפְּנִסוּ וְרָאוּ, כִּי רְשׁוֹת נְמִסְרָה לָכֶם לְלַכֵּת עַד הַמְּקוֹם הַהוּא שֶׁהַפְּרַכְתָּ פְּרוּשָׁה וְאֲשֶׁרִי חֲלַקְתֶּם. קָמוּ [הַצְּדִיקִים] וְנִכְנְסוּ בְּמְקוֹם אֶחָד עֲלִיּוֹן, וְהָיוּ שֵׁם 'בַּעֲלֵי־הַהֲגָדָה', וּפְנִיָהֶם הָאִירוּ כְּאוֹר הַשֶּׁמֶשׁ. וְשָׂאֲלוּ [הַצְּדִיקִים]: מִי הֵם? אָמַר לָהֶם: הֵם 'בַּעֲלֵי־הַהֲגָדָה', הַזֹּכֵרִים וְרוֹאִים בְּכָל יוֹם אֶת אוֹר הַתּוֹרָה פְּרָאוֹי (וְהָרַף שֶׁלַח, ע"פ תְּרַגּוּם הַסּוּלָם). אֶחָדִי וְרַעִי, שִׁיתוּ לְבַכְּם לְחִילָה שֶׁל הַהֲגָדָה, שְׁאוּהֶבֶת [אֶת לּוּמְדִיָה] כְּצֵאת הַשֶּׁמֶשׁ בְּגַבְוֵרָתוֹ, וְאִיךָ לֹא יִתְחַיֵּב כָּל אָדָם בְּלַמּוּד זֶה?! (יסוד ושורש העבודה שער הניצוץ פ"א).

כֵּן מַעֲיֵד רַבֵּנוּ יוֹסֵף חַיִּים זצ"ל מִבְּגֵדָד, עַל עֲצוּמוֹ וְעַל אֲבוֹתָיו: פַּה עִירָנוּ [בְּגֵדָד] יַע"א, מְנַהֵג אֲבוֹתֵינוּ בְּיָדֵינוּ, וּמְנַהֵג קְבוּעַ וְיָדוּעַ, לְקַבֵּעַ בְּכָל יוֹם עֵת קְבוּעַ לְתוֹרָה אַחַר תְּפִלַּת שְׁחֵרִית, לְלַמֵּד בּוֹ בְּשִׁלְחֹן עֵרוֹף אֶרֶץ חַיִּים וְיוֹרָה דְּעָה. וְאַחַר לַמּוּד הַשִּׁלְחֹן עֵרוֹף, יִהְיֶה הַלְמוּד בְּדַבְּרֵי אַגְדָה בְּתַלְמוּד, הַנִּקְרָאִים בְּשֵׁם 'עֵין יַעֲקֹב', חֶק וְלֹא יַעֲבֹר מִדֵּי יוֹם בְּיוֹמוֹ. וְהִנֵּה פַּה בְּבֵית הַפְּנִסָּת הַיָּדוּעַ, אֲשֶׁר הִתְפַּלְלוּ בּוֹ אֲבוֹתַי, זָכְרָם יִגַּן עֲלֵינוּ, אָמֵן, הִיָּה מְנַהֵגוֹ שֶׁל עֲטָרַת רַאשֵׁי, מוֹרֵי וְרַבֵּי זְקֵנֵי הָרַב הַגָּאוֹן רַבֵּנוּ מוֹשֶׁה חַיִּים זְכָרוֹנוֹ לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא, לְקַיֵּם מְצוֹת הַלְמוּד הַנּוֹכַח בְּקַבִּיעוֹת, בְּכָל יוֹם עִם אֲנָשִׁים רַבִּים הַבָּאִים וְיוֹשְׁבִים לְפָנָיו בְּלַמּוּד זֶה. וְאַחֲרָיו נִהַג בְּזֶה עֲטָרַת רַאשֵׁי הָרַב מוֹרֵי אָבִי, רַבֵּי אֶלְיָהוּ זְכָרוֹנוֹ לְבְרַכָּה, לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא. וְאַחֲרָיו זְכָנֵי ה' יִתְבַּרַךְ בְּחִסְדּוֹ הַגְּדוֹל לְשִׁבַת בְּמַקוֹם אֲבוֹתַי זְכָרָם יִגַּן עֲלֵינוּ, אָמֵן, וְנִהַגְתִּי גַם אֲנֹכִי בְּכֶן (הַקְדָּמָה לְחִיבוּרֵי 'בְּנֵי־הַיּוֹדֵעַ' עַל ה'עֵין יַעֲקֹב'). כֵּן מְבִיא הָרַב יוֹסֵף פִּי'צ'וֹרִי עֲבִיד, בַּהֲקֵדָמָה לְסֵפֶרוֹ שֶׁל רַבֵּנוּ יוֹסֵף חַיִּים זצ"ל, 'בְּנִיָהוּ', שֶׁבְּכָל יוֹם אַחַר תְּפִלַּת שְׁחֵרִית, הִיָּה רַבֵּנוּ יוֹסֵף חַיִּים זצ"ל מְמַשֵּׁף אֶת מְנַהֵג אֲבוֹתָיו הַקְּדוּשִׁים, וְקוֹלְמוֹד כְּשֶׁעָה וְחָצִי מֵתוֹךְ הַסֵּפֶר: 'עֵין יַעֲקֹב', וְהָיוּ מֵתְאַסְּפִים שֶׁם הָרַבָּה אֲנָשִׁים וְנָשִׁים, לְשִׁמְעַת אֶת דְּבָרֵי חֲכָמוֹתָו, וְהָיָה מְרַחֵב אֶת הַדְּבָרִים וּמְבַאֵרָם בְּאֵר הַיֵּטֵב. וְהָיָה גּוֹמְרָם בְּכָל אַרְבַּע שָׁנִים, וּבְיוֹם הַסִּיּוּם הִיָּה עוֹשֶׂה סְעֻדָה גְּדוֹלָה מְפִיסוֹ וּמְמוֹנָו, וּמְזַמֵּן אֶת כָּל חֲכָמֵי הָעִיר.

וְרָאוּהָ רַק לְבָאִים אֵלֶיהָ בְּהִכְנוֹת הַמֵּתְאַיְמוֹת וּבְהַקְדָּמוֹת הָרְאוּיוֹת.

ספרות ההגדה והמדרשים

מִחֲבֵר הַמְּשֻׁנָה רַבֵּי יְהוּדָה הַנְּשִׂיא, הַמְּכֻנָּה: 'רַבֵּנוּ הַקְּדוּשׁ', הַקְּדִישׁ לְחֶלֶק זֶה שֶׁל הַתּוֹרָה, הַהֲגָדָה, אֶת מִסְכַּת אֲבוֹת, וּמְשֻׁנִיּוֹת נּוֹסְפוֹת הַמְּפֹאָרוֹת בְּכָל חֲלָקֵי הַש"ס בְּנוֹשָׂאִים אֵלוֹ (רְשִׁימַת מִשְׁנִיּוֹת אֵלוֹ מְפּוֹרֶטֶת בַּהֲעֵרַת הָרַב רַאוּבֵן מְרַגְלִיּוֹת ז"ל ל"מֵאֵמֶר עַל דְּרָשׁוֹת חו"ל", מְרַבֵּי אֲבֵרָהם בֵּן הַרְמַב"ם ז"ל, בַּהּצָאֵת מֵה"ק י"ם ע' פ"א). בְּסִפְרוֹת הַתּוֹרָנִית שֶׁאַחַר חֲתִימַת הַמְּשֻׁנָה, מְרַכְזוֹת הַהֲגָדוֹת בַּמְּדְרָשִׁים הַשּׁוֹנִים: מְדְרָשֵׁי רַבָּה, תְּנַחוּמָא, שׁוֹחֲרֵטוֹב, תְּנָא דְבֵי אֶלְיָהוּ, פְּרָקֵי דְרַבֵּי אֶלְיָעֶזֶר וּמְדְרָשִׁים רַבִּים נּוֹסְפִים.

חוֹתְמֵי הַתְּלַמוּדִים; הַבְּבֵלִי וְהִירוּשְׁלַמִּי, שֶׁלְבוּ דְבָרֵי הַהֲגָדָה רַבִּים בְּתוֹךְ עֲנִיַי הַהֲלָכָה וּבִינְיָהֶם, בְּכָל מִסְכָּתוֹת הַש"ס.

מעלת למוד ההגדה

אָמְרוּ חו"ל: "רְצוּנָה לְהַכִּיר אֶת מִי שֶׁאֵמֵר וְהִיָּה הָעוֹלָם? לְמַד הַהֲגָדָה! שְׁמַתוֹךְ כֶּן אֶתָּה מְכִיר אֶת הַקְּב"ה וּמִתְדַבֵּק בְּדְרָכָיו" (סְפָרֵי עַקֵב מ"ט). עוֹד אָמְרוּ: דְּבָרֵי הַהֲגָדָה מוֹשְׁכִים אֶת הַלֵּב בְּמִתְקוּוֹתָם, וּמְרוּרִים אֶת צְמֵאוֹנוֹ הַרוּחָנִי שֶׁל הַלּוּמֵד, כְּפִיָּם וְכַיִן (רַאֵה סְפָרֵי הָאֲזִינוּ ס' ש"ב. שִׁיחַש"ר ב'. יוֹמָא ע"ה/א, חֲגִיגָה י"ד/א, רַאֵה עוֹד בַּסֵּפֶר 'אוֹר אַגְדָּה', וְכֵן בַּהֲקֵדָמַת בַּעַל ה'עֵין יַעֲקֹב' לַסֵּפֶר, וְהַקְדָּמָה לְמַדְרַשׁ הַמְּבוּאֵר).

מֵאֵז וְעַד הַיּוֹם שֶׁבָּחוּ גְדוּלֵי יִשְׂרָאֵל בְּכָל הַדּוֹרוֹת אֶת לַמּוּד הַהֲגָדָה, עוֹדְדוּ וְהִדְרִיכוּ אֶת תְּלַמִּידֵיהֶם בְּגֵדֵל חֲשִׁיבוֹת לַמּוּד זֶה. וְאָמְרוּ כִּי הַשְּׁפָעְתָה עַל נֶפֶשׁ הָאָדָם גְּדוּלָה, וּמוֹשְׁכַת אֶת לְבוֹ לְתוֹרָה וְלִירָאת שָׁמַיִם, וְלִמְעַלּוֹת הַמוֹסֵר וְהַפּוֹדוֹת. שְׁהָרִי גַם הָרַבָּה מוֹסֵר מִשְׁלֵב בֵּין הַדְּבָרִים, וּמַעֲלָתוֹ שֶׁהוּא נִלְמַד בְּאִפְן עֲיִנִּי, וְאִין הַלּוּמֵד חָשׁ בְּלַמּוּד מְסוּג זֶה כְּהַסְפָּה וְהַשְׁתַּלְטוּת, אֶלָּא הִבְנָה, הַזְדַּהוּת וְרִצּוֹן לְהִתְחַבֵּר אֶל הַדְּבָרִים. כֵּן מוֹבָא בְּשֵׁם הַגֵּר"א בְּהַנְחִיתוֹ לְתַלְמִידָיו אֶת סֵדֶר לַמּוּד כָּל חֲלָקֵי הַתּוֹרָה, וְכָתַב: בְּאַגְדוֹת חו"ל, יֵשׁ לְלַמֵּד מְדְרָשׁ וְעֵין יַעֲקֹב, כִּיֵּן שֶׁהֵם מוֹשְׁכִים אֶת לֵב הָאָדָם אֶל הַבוּרָא יִתְבַּרַךְ שָׁמוֹ. וְכַשְׁלּוּמֵד בָּהֶם, לֹא יִהְיֶה נְחוּץ לוֹ סְפָרֵי מוֹסֵר אַחֲרֵים (כְּתַר רַאשׁ, ס' נ"ט), עוֹד הוֹסִיפוּ בְּשָׁמוֹ: אַגְדוֹת וּמוֹסֵר, כָּלֶם צְרִיכִים לָהֶם, וְהֵם דּוֹמִים לְכֶסֶף־שֶׁבִין עֲנִיִּים וּבִין עֲשִׁירִים זְקוּקִים לוֹ (אַהֲלִי־חַיִּים עַל פִּי פִירוּשׁ הַגֵּר"א לְמִשְׁלֵי ח' י'). וְכֵן מוֹבָאֵת הַנְּהַגְתּוֹ שֶׁל רַבֵּי יִשְׂרָאֵל בַּעֲלֵי־שֵׁם־טוֹב זצ"ל, שֶׁחֲתַנּוּ חוּרְגוֹ רַבֵּי יוֹסֵף אֲשֶׁכְּנִזִּי, הִיָּה נוֹהֵג לְלַמֵּד לְפָנָיו בְּסֵפֶר עֵין יַעֲקֹב, וְהַבַּעַש"ט הִיָּה אוֹמֵר חֲדוּשֵׁי תּוֹרָה עַל אוֹתוֹ מְאָמֵר (שְׁבַחֵי הַבַּעַש"ט ע"ד). מוֹבָא שֶׁם שְׂרַבֵּי יוֹסֵף זָכָה לְרָאוֹת חַיִּיּוֹן מְפִלָּא בְּזָכוֹת לַמּוּד זֶה.

כֵּן פָּתַח רַבֵּי שְׁנִיאֹר זְלָמֵן מְלַאדִי זצ"ל בַּעַל ה'תְּנָא', בְּאַגְרָתוֹ לְתַלְמִידָיו: חֲכָמֵי הַמְּשֻׁנָה עֲלֵיהֶם הַשְּׁלוֹם שָׁנוּ בְּמְשֻׁנָתָם: "עֲשֶׂרָה שׁוֹשְׁבִים וְעוֹסְקִים בְּתוֹרָה־שְׁכִינָה שְׂרוּיָה בִּינְיָהֶם" ... עַל כֵּן, אֶהוּבִי, אֶחָדִי וְרַעִי... תְּנֹו כְּבוֹד לְה' אֶלְקֵיכֶם... לְלַמֵּד בְּעֲשֶׂרָה [לוּמְדִים אֶת] פְּנִימִיּוֹת הַתּוֹרָה, הִיא

רבות, בכמה מסגרות של הרצאות ושיעורי תורה, שיעדו הן לשכבות בעלי רקע שונה ומגוון, והן לבעלי גילאים שונים, ולאור קשי זה, שהתלבטנו בו בעצמנו, ובהתאמה לתלמידי חכמים שליט"א, החילוננו לסדר באורים, מבואות וספומים לדברי ההגדה, ולהעלות על הפתב את הדברים הנאמרים, כדי להקל על הלומדים בענינים עמקים ומושכי לב אלה, ובכך זכינו לצקת לתוך קנקן חדש, את היין הישן של דברי רבותינו שבכל הדורות, בשפה ובסגנון המתאימים לרוחו וללבו של בן דורנו.

מחובתנו להדגיש שהבאורים בספר זה נכתבו מתוך התייחסות מלאה יראת-כבוד וחרדת-קדש לדברי רבותינו הקדושים, מתוך אמונה בתפקיד הפבד; להעביר את התורה בטהרתה, ומתוך ראית הצורך של הלומדים המתדפקים על דלתות בית המדרש, וזאת בהתחשבות מרבית בחלקים רבים ככל האפשר של הלומדים, מגיד-ישעור, מורים, מדרכים ובעלי-תשובה, המבקשים להבין ולהתעמק בדברי ההגדה של חז"ל.

הצורה והאפי שבהם מופיע ספר זה, עברו מהדורות אחדות, ולבטי-עריכה רבים, עם הפקת הלקחים מושלב לשלב, מהקשיים שהתעוררו בפנינו מאז אמירת השיעורים בדפי טיוטה, בהתייעצות רצופה עם תלמידי חכמים, ובשתוף אנשי מקצוע בתחומים אלה, הביאו לשפורים ממהדורה למהדורה, ואחר שזכינו להוציא תדפיסים אחדים, שבהם פנינו בבקשה אל הלומד לשלח אלינו את הערותיו ואת הארותיו. הלקחים שהפקו מתוך תשובותיהם, הטבעו בסגנון העריכה וצורתה. בכך הגענו בעזרת ה' לצורה המגמת, המגששת בזאת לפניה, הלומד, שתוכל להנות מתוצאות ומסקנות של הרבה לומדים לפניה.

בהקדמה לספר 'חשוקי חמד', מביא הרב יצחק זילברשטיין שליט"א את המלצתו של האדמו"ר מויז'ניץ שליט"א, ללמד 'מנחת חנוך', פי הוא מכיל מגוון רחב של נושאים, וזה עשוי לספק את יצר הסקרנות הטבעי הפועם בבני האדם, זה יכול לפתור לגמרי את הצורך לשמע חדשות, ולהתענין מה קורה ברחבי העולם. מהטעם הזה השתדלנו גם אנו להרחיב בכל נושא, ולהביא בו דברים מענינים, אקטואליים, מרגשים, מרתקים, תמוהים ומעוררי ענין. בנושא זה נקטנו קצת קמצנות, בשיטת: "תן לחכם ויחכם עוד, הודע לצדיק ויוסף לקח" (משלי ט/ט), מפני שים הספרות התורנית הוא אדיר, ובעדן הדיגיטאלי הוא גם נגיש, ועל כל ספור, דגמא והמחשה, אפשר להביא עוד מאה כאלה, ואז היתה יוצאת מהדורה עם יותר ממאה פרקים, שאיש לא היה קונה, ואין לו מקום בבית.

צורת עריכת הספר

ספר זה מתחלק לשלשה חלקים עקריים אלו: א. לשון הגמרא. ב. פרוש רש"י. ג. שיעורים בהגדות חז"ל.

'עין יעקב': הספר והמחבר

רבי יעקב בן רבי שלמה אבן חביב זצ"ל, שהיה ממגדשי ספרד, בגרוש הנורא שהיה בשנת ה' אלפים רנ"ב, הגיע לסלוניקי, שהיתה אז תחת ממשלת הטורקים, שם לקט את ההגדות שנכתבו בתלמודים, בבלי וירושלמי, ערך אותם במשך כעשרים שנה, והדפיסם בשנת רע"ו, עם פרושים נוספים, רמז את שמו בספר, וקראו "עין יעקב", על שם הפסוק: "וישכן ישראל בטח בדד עין יעקב" (דברים לג/כח). בתרגום שם: 'עין יעקב'; פעין הברכה שברכם יעקב אביהם (הקדמתו לספרו: "כלל"). חלק את ספרו לשנים-עשר חלקים, כמנין שבטי ישראל, את שיטת עריכת הגדות אלו, הוא באר בהרחבה בהקדמה (ראה שם).

יש לציין, שבאופן כללי ערך המחבר את ספרו במקביל להגדות המופיעות באותה המסכת שבגמרא, לפי רצף הדפים. אך לפעמים מסתמך הוא על כך, שהגדה זו מופיעה במסכת אחת, ולכן הוא משמיטה ממסכת אחרת, ולפעמים, בתוך אותה המסכת שנה רבנו את מקומו של סגיות מסומות, וזאת, כדי להמשיך את רצף הענינים של נושא מסים (ראה בהקדמתו בהרחבה, ובמקומות שהשינוי היה בולט, אנו ציינו זאת בתוך הספר).

עין יעקב בדורות קודמים ובדורנו

מאז הופעת ספר קדוש זה, עד לדורנו אנו, קבעו שיעורים בכל תפוצות ישראל ממזרח וממערב, לפודו ולמודו בצותא בספר 'עין יעקב'. בשנים האחרונות זוכים אנו לראות את התגשמות נבואת הנביא עמוס: "הנה ימים באים נאם ה' אלקים, והשלחתי רעב בארץ, לא רעב ללחם ולא צמא למים, כי אם לשמע את דברי ה'. ונעו מים עד ים, ומצפון ועד מזרח ישוטטו לבקש את דבר ה'" (עמוס ח/יא).

רעבים וצמאים אלה המתדפקים על דלתות בית-המדרש, ומבקשים להרוות את צמאונם מפעינות החכמה של דברי רבותינו, נצבים בפני קשיים שיש לתת עליהם את הדעת. שהרי עומדים בפניהם קשיי השפה הארמית, והרגלי חשיבה של חכמי הדורות הקודמים, שלא הרגלו בהם, כמויכן חסרים להם גם ידיעות בסיסיות ביסודות מקדמים, המהינם מכשול וקשי בהבנת דברי חז"ל הקדושים. על כן, ובהתאמה לתלמידי חכמים, התעוררנו להגיש לפני הלומדים ספר שיהיה ערוך ומגוש באופן שבסיעתא דשמיא יעזר להתגבר במדת האפשר על קשיים אלה, פאשר לנגד עינינו נצבים דבריו הקדושים של הרמב"ם: "יקר בעיני לפרש דבר מעקרי הדת והאמונה, יותר מכל אשר אפרשנו" (סוף פירוש המשניות, זרעים).

שיעורים בהגדות חז"ל

ספר זה נולד מתוך ההפכה בצורך השעה, ומתוך תחושה עמקה של הזדהות עם קשייהם של השומעים מחד, ושל מגידי השיעורים מאידך, במחסום המונע להעביר ענינים קשים אלה פראוי. כפי שהתנסינו אנו, מתוך עסוק של שנים

שבמקרא הם מופיעים בכתיב חסר. מציאנו לכך סייע מהמובא בגמרא במקומות רבים, כגון הפסוק המצטט במסכת פתבות 'אש אוכלה' (ק"ב/א), שם הוא מופיע בכתיב מלא, ובמקרא כתוב: 'אש אוכלה' בכתיב חסר, וכן: 'אש אוכלה' (דברים ד/כד), וכן ב'קמא' (ע"ב): 'אזני', וכן רבים.

מבואות

במקום שיש צורך להבנת הנושא, לדעת את הרקע, כגון, ההסטוריה של אותה תקופה, או נושא הפרק שמתוכו צטטה הגמרא פסוק בודד, או ידיעת המקור של מנהג שהגמרא דנה בו, וכן הבהרת יסודות כלליים בעניני אמונה, השקפה או התיחסות אל מעשיהם של קדמונינו, שם ראינו צורך להקדים את הענינים הנדרשים. וכן הובאו במבואות אלה, הקדמות המתרצות מאליהן קשיות המתעוררות תוך כדי למוד. למגיד שיעורים בשעור המוני מומלץ לדלג על חלק מהמבואות, תוך כדי אמירת השעור, כדי שלא לשבר את רצף הנושא, אלא לשלבם תוך כדי הסברה בעלפה, ואף כאן, באותה השיטה הדגשו הפסוקים. נר לרגלינו היתה שיטת ה'הצעות', שהכין רבנו המאירי בהקדמה להבנת רקע הסגיה ולהבנת משגים חדשים שהעלו בה.

מבנה ה'שעורים' ותכנם

כשם שחלק ההלכה שבתלמוד, מחלק לסגיות, שלכל אחת מהן מקביל לקרא שם בפני עצמו, דבר העוזר להגדרת הנושאים, כגון 'תקפו כהן', 'תגרי לוד', 'קלוטה כמי שהנחה', 'יאוש שלא מדעת', 'נכיתא דסורא', 'נסכא דרבי אבא', 'כורת', 'הילך', 'רבי חנינא סגן הכהנים', 'רב וקרוב', וכדומה, אף כאן, בעניני ההגדה, הקלנו על הלומד, וחלקנו את הענינים המופיעים ברצף, לסגיות ונושאים, עם פותרות בתחלת כל ענין חדש, אשר פעמים רבות דרשה הגדרתה תשומת לב מרבה, שהרי היא אמורה להביע את תמצית הנושא. כמוכן חלק כל נושא לקטעיו, על ידי פותרות משנה, שגם הן מגדירות את הענין, ואף עוזרות לרצף הלמוד, ולזכירת תמצית הענינים העקריים שבו. על פן יכל הלומד להסתייע בכותרות אלה גם בפתיחת למודו, וגם אחר למוד של דפים רבים. די להביט בכותרות כדי להזכר בכל הנושא, ובכך גם ליעל את החזרה על החומר, וגם נח למצא דבר מה.

צורת העמוד

פיון שהעמוד מחלק לשני חלקים עקריים, הגמרא המנקדת עם פרוש רש"י, ומתחתיה ה'שעורים' בהרחבה, על פן מטבע הדברים יש קשי בהתאמתם, שיהיו חופפים זה מול זה, שהענין יתחיל ויסתיים בשניהם באותו העמוד, או לפחות בעמוד הקרוב, אף על פי כן לנגד עינינו עמדה הנוחיות והתועלת של הלומדים, שלא יאלצו להפך בדפים הלך ושוב, לכן התאמצנו לערוך בטוב טעם את הדף שהלומד לא יזדקק לדפדף קדימה או אחורה, כדי להתאים את הפרוש אל הגמרא, אלא בכל דף ודף, הפרוש הנמצא חופף ללשון

א - לשון הגמרא

מחבר העין יעקב' לקט את חלק ההגדה מתוך מסכתות הש"ס, ורפזם בספר אחד. ספרו זה מגיש פאן, כשהוא מנסק ומנקד בדקדוק, בידי מנקדים מומחים ותלמידי חכמים, ובכל נושא ונושא הוא מופיע פחותת וככתר פבוד בתחלת הדף, באותיות מאירות עינים.

בהתחשב בקשיי הנקוד, להתאים את כללי הדקדוק של לשון הקדש לשפה הארמית. על פן, מלים המופיעות גם במקרא, כגון בספר דניאל, נקדנו על פי הפתוב, וכן מלים המנקדות בתרגומים, הסתמכנו על מסורות אלו, ובמלים שבהן לא היתה הדעה מחלטת, נקטנו על פי שיטת ההגוי המקביל בהיכלי התורה.

ב - פרוש רש"י

פרושו של רש"י, הוא הפרוש הבסיסי להבנת הגמרא בכל מקום, על פן הדפסוהו כחלק בלתי נפרד מהטקסט, כדי לאפשר לכל לומד לעין בפרושו תחלה. אכן השארנו פרוש זה בצורתו המקורית, באותיות המכונות 'כתב רש"י', וכדי להקל על המעיין, הדגשו המלים הראשונות, 'דבור המתחיל', בכל פסקה ופסקה.

כאשר גלינו שספרים אלה התפארו ברחבי תבל, וגם אלה שאין להם רקע תורני, שותים בצמא את דברי התורה המבארים פאן, לחלק מהם קשה הקריאה בכתב רש"י, על פן במהדורה החדשה העברנו את הרש"י לכתב מרבע רגיל. באפן כללי מבססים ה'שעורים' על באורו, מלבד המקומות שבהם ציינו במפרש מקורות נוספים ואחרים, שהבאנום בהתאם למטרות המבארים בהמשך, וזו הסבה גם שהבאור שגלח מתוך דבריו לא ציין, שהרי הרש"י ככתבו וכלשונו מנח לפני הלומד.

במהדורה זו זכינו לחדוש, כאשר לומדים בגמרא, ומבקשים לדעת מה אומר רש"י בנדון, אין צורך לחפש; האם יש רש"י על קטע זה, כי יש ציון של פוכב קטן מעל הנושא שיש עליו רש"י.

ג - שעורים בהגדות חז"ל

ה'שעורים' הללו הם עקר הספר, אשר בכל קטע שבו השקענו הרבה מחשבה ולבטים, הן בעריכה, הן בסגנון והן בספומים, לא קל להחליט כיצד להציג דברים עמקים בשפה פשוטה. את הכל עשינו בסיעתא דשמאי על פי כללי הלמוד וצורת החשיבה ההגיונית, המקבלת בהיכלי התורה של עולם הישיבות. פרוש זה מתבסס על נסח הגמרא המקורי, ולכן כל נסח הגמרא מובא ככתבו וכלשונו, כשבתוך נסח זה משלבים תרגומי המלים מארמית, ושלובם יחד עם הבאור. כל מלה שדורשת תרגום לעברית, הקדמנו לפני התרגום את הצורה =. וכן שלבנו את פרוש רש"י, ואת באורם של שאר המפרשים המזכרים בשמותיהם (באותיות קטנות בסוף כל קטע).

הפסוקים נכתבו במקומות מסומים בכתיב מלא, אף על פי

טהור?" "מי אמר שדברך נכונים?" וכדומה. בנושא אמונה לא נתן להציב ערעורים להנחות יסוד שאותם אנו באים ללמוד. פי פעמים רבות עוסקות שאלות אלו בנושאים עקרוניים של עקרי אמונה, דעת ודת, אשר לא נתן להגישים בפני מי שאינו אמון על ידיעות אלו. השאלות עלולות לפעמים לבלבל את דעתו של הקורא השטחי, ולערער את השקפתו של הלומד הפותחיל.

על פן יש צורך בלקוט כל המפרשים, מפרשי התנ"ך, מדרשים מקבילים, נתוח משגי יסוד, בניתם זה על זה, ושזירתם זה לזה, כדי שיהוו ללומד מדרגות נוחות לעליה, וחבל נח להאחז בו, כל זאת ללא 'ואם תאמר', וללא 'ותימא' וכדומה. לשם כך נקטנו בהנחיתו של הרמח"ל, שיש צורך בהקדמות המבטלות את השאלות שיש לשאל בנושאים גדולים, ומפילות מפילא את הספקות בנושאים נשגבים ועקרוניים אלה.

הלומד המתקדם, יראה לפניו באור קל ומפרט בעברית פשוטה, עד שלפעמים יהיה נראה לו דבר זה או אחר כל כך פשוט, שלא יבין לשם מה צריך היה לכתבו. אין הדבר כן, הדברים נראים לפעמים פשוטים רק אחר שהם נכתבו בסגנון כזה, אך אלו ינסה ללמוד את דברי התלמוד מבלי לראות תחלה את הדברים הפשוטים, יגלה שאין הם פשוטים כלל ועקר.

כמוכן צריך הלומד לדעת פי לא יכלנו להקדים את כל הקשיים, הלבטים והשאלות, אלא הצגנו את ההכרעות אחר לבון ונסיון של אפשרויות אחדות, שלא תמיד אפשר להציג את פלן.

הקו האחיד שלנו לאורך כל הסגיות הוא להבין את הדברים! מלבד זאת לא נקטנו בכון מסים, אלא כל מקום ומקום בדקנו לגופו, עם מפרשיו, כי לא רצינו 'לנעל' את הלומד על ידי שנקט במהלך מסים זה או אחר, בכל סגיה וסגיה, וזאת כדי לאפשר לכל לומד ולומד לבנות מחדש את הרעיונות שהנחו אותנו בכל שלב ושלב של פרוש הסגיה.

פרטנו את המקורות בכל סיום של שלב, כדי שהלומד יוכל לראות בעצמו, ולשפוט לפי דרך למודו, האם פרוש זה או אחר מתאימים על לבו, והאם לדעתו דרך באור זה אינה מתאימה לסגיה. כמוכן ציינו בסוגרים מראה מקומות לספרים המרחיבים עוד בבאור נושאים אלה, דבר שיביא תועלת רבה למי שרוצה להתעמק עוד בנושא. אבל אין הפננה שבמקום בו אין מראה מקום בסוף הסגיה, הדברים נאמרו ללא מקור, אלא פעמים רבות יוצאת תמונה ברורה אחר עיון במקורות אחדים המבארים מאויות שונות, וכשהסגיה אינה מבארת באפן מיוחד על פי אחד מהם, אלא על פי היצא מבין מפרשים אחדים, כתבנו בסוף הנושא "על פי חכם פלוני", ואם אין התוצאה מבארת באחד יותר מאשר באחר, השארנו נושא זה ללא מראה מקום.

הקמרא הנמצאת מעליו, וכשנאלצנו לחרג, היה זה לכל היותר עמוד לפני או עמוד אחרי, וזה מסמן שם באפן ברור. בכך יכולים אנו להודות לקב"ה על חכמה עתיקה שאנו זוכים לקבל בכלים מפארים ומקדירים, לרוחתו של הלומד.

שעורים בהגדות חז"ל

ערבנו את הפרק הראשון של מסכת ברכות, כדגמא לצורת למוד האגדה, לכן הרחבנו בכל פרט ופרט, בדרך של 'תן לחכם ויחכם עוד' (משלי ט/ט). בשאר הספרים התמקדנו רק בבאור הנושא באפן הנראה לעין ומתישב על הלב, אך פאן השתדלנו שלא לפסח על אף פרט, ומעטה יכל כל לומד לעצור גם בשאר הספרים בכל קטע וקטע וללבו בינו ובין עצמו או עם חברותא, ולהגיע בעצמו לעמק רעיונותיה של התורה הקדושה. שהרי התורה היא כמו מערכת של חיים אשר פרה ורבה, וכל נקדה אפשר להרחיב ונתן להגיע מפנה לדברים נפלאים ומרתקים. אלו היינו מרחיבים בכל ספרי ה'עין יעקב' באפן כזה, היינו צריכים למלא מדפים שלמים בכרכים עבי'פרט, ספר לכל פרק. נסיון השנים והדרכת תלמידי חכמים שליט"א הורנו שאין משפט שלא נתן להתבונן בו, ואין מלה שלא נתן להתעמק בה, לען בה ולשאל: "מה כתוב פאן?" "מדוע כתוב כך?" "מה הפננה?" וכן הלאה. אשרי מי שיקדיש זמן, מחשבה ולב לדברי חז"ל הקדושים, כי יראה הרבה אשר, נחת וספוק באור התורה הקדושה, וה' יאיר עינינו בתורתו הקדושה, ויפתח בה את לבנו. אמן.

הגדות חז"ל

ללמוד ההגדה יש מטרות יחודיות, ודרך למוד אחרות מאשר למוד ההלכה. העוסקים בה נקראים 'בעליהגדה', במקביל ללומדים בסגיות ההלכה, שנקראים 'בעליהלכה'. הלומדים משניות נקראים 'בעלימשנה', והלומדים מקרא נקראים 'בעלימקרא'.

ההתייחסות הרגילה והמסרת ממקמת את למוד ההגדה בשני מישורים קוטביים. האחד סבור כי למוד ההגדה הוא למוד שטחי וקל, בעוד שהשני יודע כי למוד זה הוא נשגב, ובו טמונים כל סודות התורה, הקבלה והנסתר. למוד ההגדות שבתלמוד בדרך הלמוד של נתוח ובנית חלקי הנושא, שלב אחר שלב, כמו שלומדים תלמוד והלכה בשטיטה הישיבתית המסורה לנו מדור דור, נתקלת בקשיים אחדים:

- א - בגלל מעוט העסוק בה, אין לנו מפרשים רבים כבשאר מקצועות התורה.
- ב - לא הורגלנו להציב בה יסודות וכללים ידועים.
- ג - לא בכל מקום אפשר להציב שאלות, קשיות ותרוצים, אלא באורים, מאמרים ושיחות.
- ד - קשה להעמיד את התייחוס והשאלות בתחלת כל סגיה, כמו בנושאים הלכתיים, שבהם אפשר לשאל: "מי אמר שהוא פטור?" "מי אמר שזה כשר?" "מי אמר שהדבר

יתברר באמת. אם באותו הפעם לבו חושק ומתלהב מאד שיצפה גם הוא לעבד [את] השם יתברך באמת, זה הוא סמן טוב שהשם עמו וזה דבר השם (פ' שמות).

כאשר רבי אלעזר בן עזריה שמע את רבי עקיבא אומר רעיון כלשהו בנושאי 'אגדה', הוא נזף בו בתמיהה: "מה לך אצל אגדה? לך [ולמד] נגעים ואהלות" (חגיגה יד/א). על דברי הבקרת הללו תפוח רבי יצחק וייס זצ"ל, מדוע אין ללמד אגדות? והשיב שהעת היתה אחר מלחמה קשה, רסיסי משפחות, יהודים שבורים, שאלות בהלכה צצות בכל עבר ופניה, העת ההיא לא התאימה לנושאי מחשבה משובבי לב, אלא להתגייס ולהתמקד בשקום הריסות. העת היא עת-צרה, בעיות בוטות גדולות ומהותיות עומדות על הפרק, והפותרים מועטים הפה, רבם נפלו ביד השונא, עכשו זה 'שעת חרום'. מי שה' חנן אותו בדעת תורה, אסור לו להסתלק מהמערכה, על-כן גער בו: "מה לך אצל אגדה?" זה לא הזמן עכשו! "לך תתעסק בנגעים ואהלות". נגעים ואהלות' הם משג הפושאל לכל הקשיים וצורות ההתמודדות. תגדיר את הבעיות הקשות, תצביע על ה'נגעים', תקבע מה נכלל ב'אהל' משתף עם פקוח נפש, ואל תתעסק עתה בנושאים מפשטים (מנחת יצחק ג/ח). בספר מנחת יצחק שם, ממשיך הרב ואומר שהמפצב שראה רבי אלעזר בן עזריה דומה למה שאנו נמצאים בו כיום [תש"ך = 1960], אחר מלחמה עולמית קשה, שכלתה רבים מחכמי ישראל, ובארץ ישראל אנו באיירה בלתי מעודדת להקים דור חדש של חכמי תורה. לכן צריך להקדיש את עקר המאמץ בהקניית חקי התורה לדורות הבאים.

אחר שרואים אנו את הבקרת החריפה שפנתח רבי אלעזר בן עזריה על רבי עקיבא, צריכים אנו לתת את הדעת, 'ורבי עקיבא מאי קא סבר?' הוא הרי ראה את המפצב באותן עינים ברורות ומפקחות. אלא התכונה של רבי עקיבא היתה לראות תמיד שתי פסיעות קדימה (ראה מכות כד/ב: "מפני מה אתה שוחק?"). זה נכון מאד שצריך מוריהוראה, אבל עוד יותר צריך להפיח את רוח התורה בקרב העם, כדי שיקדישו את חייהם ללמוד אותה. אמנם מלמודי אגדה אי-אפשר לפסק הלכה, ולא לדעת את חקי התורה, אבל בעקבות למודים פאלה, עשוי הלב להתלהב ולהצטרף לחובשי בית המדרש, והתורה שנחסרה בדור הנוכחי, תציף בדורות הבאים את בתי המדרש בכפל כפלים.

כיום כשמגיע רב אורח למקום שאין בו תורה, כגון לשמחת חתן, או לבית אבלים וכדומה, ומקבל את רשות הדבור לרבע שעה בלבד, ויש לו לבטים מה יכול הוא לומר להם ברבע שעה? אולי שלא להתגלח בתער? אולי שצריך להקפיד על כשרות המאכלים? אולי לשמור טהרת המשפחה? אולי לומר בקצרה שתיים או שלש הלכות שבת? מעל כל הספקות הללו, מכרסם ספק עוד יותר כבד בלבנו: "מי אומר שהצבור יצית להוראות?" קבע רבי עקיבא

כמוכן ישנם באורים עמוקים שיש בהם רגישות בגלל היותם סודות התורה, או קבלה וחכמת הנסתה וכדומה, שלא נועדו להתפרסם בספר המיעד לתפוצה בקרב צבור רחב ומגוון של לומדים, במקומות אלה רק רמזנו וכתבנו: 'ראה שם', ומי שאכן יעשה פו, ימצא במקומות אלה באורים נוספים ומקורות עמוקים הפרחיבים עוד את הנושא, יותר ממה שמבאר במסגרת מגדרת זו של "שעורים בהגדות חז"ל", אשר מטרתם היא אך ורק לבאר את עקרונות הנושא, ולקרב את הדברים להבנת הלומד ולשפתו. רבות התלבטנו כאשר בחרנו בדרך באור זו או אחרת, שהרי לא פעם בחרנו באחת או בשתיים מתוך פמה אפשרויות, והרי שבילי התורה רבים הם ונתיבותיה ארפיים ונשגבים, אך לנגד עינינו עמדה מטרה אחת ויחידה, למצא בכל מאמר את 'נשמת הנושא', ואת 'הבנת הלב' שבו, כי למוד הגדה צריך להספג בלב באהבה ובמתיקות, כמו ספר הנספג מיד בדם, שהרי דברי הגדה נקראים כך כי הם מתוקים כמגדים, ונבלעים בלב ובדם.

באפן כללי הסתמכנו בפרושנו על רש"י המובא בצד העמוד, על פן לא ציינו זאת, אלא במקרה שרצינו להציג עוד דעה. כמוכן הסתמכנו על תוס', על הרמב"ם ושאר הראשונים והפרשנים, הן המדפסים בשולי העמוד, והן המדפסים בספרים נפרדים, וכן במפרשי התנ"ך, מדרשים מקבילים ומפרשיהם, ספר הערוך, ספר המהר"ל והרמב"ל, פתבי רבי צדוק הכהן מלובלין, מכתב-מאליהו ועוד, את שמותם של כלם ציינו בסוף כל מאמר ומאמר בסוגרים ובאותיות קטנות. להגדות של מסכת ברכות יש מעמד מיוחד, וכשם שהגדות פרק חלק הפרק האחרון של מסכת סנהדרין, הנחשבות כסודות האמונה, כפי שכתב הרמב"ם באגרת תימן, שהוא מיחד את הגדות מסכת ברכות משאר ההגדות (סוף אות א'). לכן מן הראוי היה לכל הרוצה להפגיש לשערי הגדות חז"ל, לקחת לפחות את מסכת ברכות כלמוד אטי, מעמיק, יסודי ובחברותא, כי הסגיות שפאן תשפכנה אור על שאר הנושאים הפזורים בשאר המסכתות, ובשאר המדרשים

הקדמה למהדורה החדשה

במהדורה זו הוספנו שני דברים מלבנים:

- א - קטעי הלכה הקשורים לנושא, או כדי לגלות מהיכן שואבת ההלכה את הדין ההוא, וכדי להתפעל ולהתפעם מיפיה של ההלכה, וכן להפוך, לחשוף את שרש ההגדה בתוך מבועי ההלכה.
- ב - ספורים על גדולי ישראל לדורותיהם, כדי להמחיש רעיון שהספור עשוי גם לשפך עליו אור, וגם לשפך אור אל תוך הלב שלנו, כי לספורי צדיקים יש כח מגנטי מושך, ורבים מגדולי ישראל לדורותיהם המליצו להורים ומורים לשלב ספורי צדיקים. הספר 'נעם אלימלך' הוא אחד מספרי היסוד בחסידות, כך נאמר שם: סמן טוב לאדם כשהוא שומע מספרים מפעלות הצדיקים ועבודתם בקדשה, לשמו

ולמנקדים הִיָּה חשוב שהתפלה תהיה קרובה ללב ולהרגשה, מבלי להצמד לחקי הלשון הארמית, אם בכלל יש שם חקים.

כאן המקום להתנצל. על כמה מסכתות עבר דקדקו, שהקפיד לנקד על פי מילונים ארמיים מסמכים. נאלצתי להחזיר מלים רבות להגייה המקבילת והמקרת, שקרובה לעברית, אך ורק בגלל הצליל המשנה שהעניק הנקוד הבלתי מוכר, שאולי הוא יותר מקצועי.

זה אומר שיש כאן בשורה לא נעימה למי שתכנן לדעת ארמית בעקבות למוד הגמרא. לנו לא חשובה השפה הארמית, אלא אנו רוצים להבין את החקר הנלמד.

הדרישה של מצטרפים רבים ללמודי ה'עין יעקב' אלצה אותנו להנגיש את הספר, על ידי נקוד. נקדנים ממוחים אחדים עברו על המסכתות, ונתן לראות הבדלים ברוחם ביניהם.

ההבדל ביניהם הוא, בעקר, האם חשוב שהצליל ישאר ארמי, או חשוב שזה יהיה כמה שיותר נגיש, לכן היכן שכתובה מלה ארמית השארנו אותה, אבל היכן שכתובים ראשי התבות, כגון: 'א'ל החכמים לתלמידים', אפשר לפתח את ראשי התבות: 'אמרי להו', או: 'אמרו להם'. כאשר כל הקטע ארמי, ישארו גם שתי מלים אלה בארמית, אך בדרך כלל, בין כך ובין כך מערבות הרבה מלים עבריות בגמרא, ולא פעם מגלים אנו משפט אחד שחציו כך וחציו כך (ראה נחמיה יג/כד). בקדיש ובשאר קטעי תפלה רואים אנו באופן מאוד ברור, כיצד לשון הקדש והארמית משמשים בערבוביה, ואפלו באותו משפט. על כן בהתייעצות עם חכמי התורה, נקבע לעשות את זה באופן הקל והנגיש ביותר, תוך כדי שהוא ישאר נאמן לגמרי למקור.

לא אותו חכם נקד את הגמרא ואת הרש"י, אך בעזרת המחשב אפשר להציב את כל הגמרא מול הרש"י ולתת הוראה קבועה, שכל הנקוד של הגמרא, יהיה בדיוק כך ברש"י, או לחלופין כל הנקוד של הרש"י יהיה בדיוק כך בגמרא. ראינו את ההבדלים, ואין מי שידע להכריע מה נכון יותר, אולי שניהם נכונים, שהרי הרבה מאד סוגי ארמית ישנו, ואולי שניהם אינם מדויקים, לכן השארנו את הגמרא ואת הרש"י על מתכונתם, ואת ההבדלים הדקים והקטנים, של קמוץ במקום פתח וכדומה. יראוהו הלומדים בעצמם.

אין אנו בטוחים שהצדק אתנו בכל מלה ומשפט, אך על התלבטות זו ספר הרב, שהיה פעם ישוב קטן שהיו בו עשרים וחמשה גברים מעל גיל בר מצוה, בכל יום היתה תפלת שחרית השפם בבקר, ברב עם, אבל בשבת התגלע וכוות. חלקם טענו שלכבוד שבת צריך להתפלל עם הנזן החמה, חלקם טענו שתפלה ישיבתית היא בשעה 7 בבקר, והשאר טענו שלכבוד שבת קדש, מתאים להתפלל בשעה 8. לא היו די אנשים לשלשה המונינים, לכן פנה הגבאי אל הרב, שיחליט כיצד לנהג. הרב השיב לו, שכל תשובה

שהעצה הנכונה היא לומר דברי אגדה המושכים את הלב. זה עשוי לגרם לשומעים להסכים להתקרב עוד קצת, ואולי אף לבקר לפעמים בבית הכנסת ולשמע שם שעורי תורה. מי שאכן יחליט לעשות כן, עשוי להתפס ולהתחבר, ותוך כמה חדשים הוא יזכה לדעת פי אלף כמה שהרב האורח יכול היה לדחס ברבע שעה. עם תובנה זו נחזר לדברי רבי אלעזר בן עזריה אל רבי יעקבא, ונוכל לומר, שפיוס ברוך ה' פורחת התורה ועולה בישיבות, בפוללים ובבתי מדרש לסוגיהם. יש להניח שאם חלק מהלומדים יקדיש שעות אחדות ללמודי האגדה, הפוחשבה, החסידות והמוסר, נוכל בצותא לקשר לתורה ציצים ופרחים רבגוניים, ונוכל להוציא תורה מפארת אל העם שבשדות.

נקוד העין יעקב

"very big" זה 'מאד גדול', ובאנגלית אומרים זאת 'ורי ביג'. איש לא העלה בדעתו לומר: 'ורי ויג', ובאנגלית: "very vig", למרות שהמלה הראשונה נגמרת באות 'י', האות השניה ממשכה להיות 'ב' דגושה. החקים של העברית אינם תקפים בלועזית, האם זה נכון גם בארמית? האם אפשר לאלץ שפת נכר להתכופף לחקי לשון העבריים?

חלק מהנקדנים טוענים שחקי העברית יכתבו את הנקוד, פהוכחה הם מציעים את מלך מצרים. בשפת החרטומים כותבים בליל קשקושים, ובלשון הקדש הוא נקרא 'פרעה', ובכל אופן אחר האותיות 'אהו' הוא מופיע בתורה עם 'פ' רפוייה. זאת אומרת שלא ארמון מצרים קובע אם קוראים לו 'פרעה' או 'פרעה', אלא חקי לשון הקדש קובעים. נקדנים אחרים טוענים שלשון תורה לעצמה, ולשון החכמים לעצמם (ע"ז נח/ב).

לכאורה הפשוט ביותר היה לקבע את החקים של השפה הארמית, על פי ספר דניאל שהוא כתוב בארמית, אלא שהארמית היתה מאד נפוצה בעולם הישן, ובארצות רבות דברו בה בניבים שונים, לכן הארמית של אנקלוס אינה כמו של הגמרא, התלמוד הבבלי אינו כמו של התלמוד הירושלמי, שניהם אחרים מהאחר.

הרב יצהרי נקד ספרי קדש רבים לפי מסורת יהודי תימן, ובהקדמה לנקודו על ה'עין יעקב' הוא כותב, שתמיד סרב ללמוד דקדוק בבתי הספר, כי הוא רוצה להשאר נאמן למסורת יהודי תימן, ולא לדקדוק המודרני המקבל בעברית העממית.

הוכוח בין המסורות אינו על העברית שנלקחה מהתנ"ך, אלא רק על נקוד מלות המסרת, שרפן הגיעו מהמשנה והתלמוד.

כשאנו קוראים בספר דניאל, ובקטעי תפלה ארמיים מהסדור, אנו מבחינים מיד ברוח של לשון הקדש הנושבת בתפלה, לא סביר ש'יקום פרקו' נלקח מארמית אחרת, ובכל אופן המלים מסתימות בו בקמוץ ולא בפתח, כמו בספר דניאל, כי כך זה הופך להיות יותר קרוב ללשון הקדש,

בגנזיו ספר על התפלה [שערים בתפלה], וכשהוא כתב אותו, הוא זכר בשם מי נאמרו הדברים, אך לא ציין בשולי כל קטע, וכעת שהוא כבר אינו זוכר, הוא אינו רוצה להוציא בלי מקורות מהימנים.

התחלנו לעשות פן, והשתדלנו לציין בכל מקום את המקור, אבל מאז עברו 40 שנים, הטכנולוגיה השתכללה, ואפשר להעזר בספרות עזר דיגיטאלית רבה, כך שכל מאמר, רעיון ופרוש, נתן למצא לו לפעמים עשרים מקורות ויותר. כי לפני מאות שנים, לא ידעו חכמי עיר אחת, מה אומרים וכותבים חכמי עיר אחרת, ובדאי לא מה אומרים בארץ אחרת. כך שחכמים רבים הציגו את אותו הפרוש, על הפסוק, או אותו הרעיון על פסוק אחר.

לאחרונה זכינו בספרות מלקטים, וזה מקל במאד על המלאכה. פעמים רבות אני נזכר באיזשהו רעיון יפה על מאמר חז"ל, ואיני יכול לזכור היכן שמעתי, אולי באיזשהו הספד, או דרשה בליל שבת, אולי באחד העלונים על פרשת השבוע. באה לקראתנו ספרות המלקטים, כגון 'באר הפרשה', 'להגיד', 'ומתוך האור' וכדומה. שם מובאים רבבות ספורים על כל חכמי ישראל לדורותיהם, בכל מקום שהדרשנים מחברים ספורים ורעיונות למאמרי חז"ל, ופעמים רבות מצאנו בספר ספור בלי מקור, וגלינו שם אותו הספור, והנה זכינו במקור נאמן למאמר שתחלה היה נראה לנו יתום.

עדיפה, מאשר לא להחליט, גם אם תאמין את ההחלטה הכי פחות נכונה, היא יותר נכונה מאשר לא להחליט. כי בכל החלטה יהיה לך מניין, ובלי החלטה, יהיו שלש קבוצות שמתפללות בלי מניין. כך גם פאן, ישנן שלש אפשרויות.

- א - לא לנקד.
- ב - להציע לכל מלה את כל האפשרויות.
- ג - להחליט את הקרובה לנסוח העברי. לא ברור שההחלטה השלישית היא הנכונה, אבל כן ברור שצריך היה לעשות משהו, וברוך ה' הנה הוא לפניכם באותיות מאירות עינים, להגיד תורה ולהאדירה.

מקורות

את המקורות לא הצגנו לפי סדר החשיבות של פתיחם, אלא הקדמנו את מי שיותר מובאר את הנושא, ואחרנו את מי שפחות. דבריו אפשר רק להוכיח כך. כגון בנושא: "אין לרצות בשעת פעס" (ברכות ז/א), נאמר בסוף הקטע: "ראה הנהגות הצדיקים לרא"צ מקאמרנא, ובתי מדרשות א': "רב כהנא וסליק בנו". אין זאת אומרת שהנהגות קאמרנא מסמכות יותר מדברי חז"ל, אבל שם מובאר נושא זה בפרוט, ובבתי מדרשות ישנה התייחסות צדדית לנושא.

כשהתחלנו את המלאכה, בשנת תשנ"א, העיר הרב שמשון פינקוס זצ"ל את החשיבות לציין מקורות, וציין שהוא עצמו נכשל בזאת, לכן מזהיר את פותבי הספרים, ומספר שיש

ציון לנפש היקרה
הרבנית גננדל חנה גבהרד
בת רבי שמואל וצפורה פישוהוף
 זכרונה לברכה
 השיבה את נשמתה הטהורה ליוצרה
 ביום כ"ד אדר תשפ"ג
 ת.נ.צ.ב.ה

בבית מי שיתמוך בכזה מבצע. על פן עצם הסדרה זועקת 'תודה רבה', כמאה עדים ובמאה קולות. את זה אמרתי כדי להפסיק לעצמי את הדעת, ולהרגיע את עצמי על החריגה מהמקבל. עתה בעוונותי היא נלקחה מאתנו, ונשמתה עלתה לגני מרומים, ועלי לפרסם שהעזרה שלה היתה, לא רק כמה שהסירה ממני את על הבית, כדי שאוכל להגות בספרי הקדש, אלא היא בעצמה קראה את הפתוב בהם, נקדה, נפתה שגיאות, שאלה, ואף צטטה באזני תלמידות, מאמרים מאירים שראתה בספרים אלה.

מקבל בקרב מחברי הספרים להביע רגשי תודה לנות הבית, שבעזרתה ראו ספריהם אור. זכיתי עד פה לכתב פחמשים ספרים, ונות הבית הצנועה והנחבאת אל הכלים, זכרונה לברכה, לא הספיקה שאזכיר את שמה, גם לא ברמז. התלוצצתי ואמרתי, שודאי היא צודקת. מי שמוציא חוברת בת 14 עמודים, צריך לכתב ברפת תודה ל'עזר פנגוד', מפני שכזו חוברת אפשר לכתב גם בלי עזרה, על פן יש להודיע ברבים, שהיא פן עזרה. אבל עשרות ספרים גדולים, הפוקפים חלקי תורה רבים, הלא אי אפשר לכתב, אם אין

זכרונה לברכה, לחיי העולם הבא

מסכת ברכות פרק ראשון

התורה שבעל-פה

'מסגרת', אבל לא כל מסגרת נקראת כך, גדר של עדר מקנה בקר וצאן אינו 'מסכת'. אלא רק המסגרת של האורגים (שופטים טז/יג). את האריגה מבצעים באופן שחטי הארץ מתוחים על המסכת, ועבור חוט הרחב יש מסוע מיחד שעובר בין חטי הארץ הלוחף ושוב, הלוחף ושוב, על-כן נקראים פרקי התלמוד 'מסכת', כי כך צריכים אנו ללמד אותו, שוב ושוב, לחזור ולשגן עוד ועוד (שד"ח).

כאן ועכשו זוכים אנו לעשות את הפסיעה הראשונה בתורה שבעל-פה. במהלך למוד ה'עין יעקב' נזכה בעזרת ה' לפגוש פעמים רבות את המשג 'תורה שבעל-פה', נלמד על הכח שלה, על הסמכות של חכמיה ועל מקומה בלוי עם-ישראל לכל ארך הגלות.

התורה שבכתב מסתיימת בדברי שבח על משה רבנו: "לא קם נביא עוד בישראל כמשה, אשר ידעו ה' פנים אל פנים... ולכל היד החזקה ולכל המורא הגדול אשר עשה משה לעיני כל ישראל" (דברים לד/ז-יב). על פסוק זה כתב רש"י בקטע האחרון שלו על התורה: "לעיני כל ישראל", שגשאו לבו לשבר הלווחות לעיניהם, שנאמר: ו'אשרם לעיניכם', והספימה דעת הקב"ה לדעתו, שנאמר: 'אשר שברת, ישר כחך ששברת', לשון אשור והספמה על ששברת את הלווחות (רש"י דברים שם). אם לא נכון היה עושה משה רבנו, לא היה הקב"ה מצוה אותו להניח מזכרת מאותה טעות, שהרי אין אומרים לבעל-תשובה: "זכר מעשיך הראשונים" (ב"מ נח/ב). לא רק זאת, אלא שכמעשה מספם וסוגר על גזלת משה רבנו, ציין הקב"ה את עצמתו זו של משה, כמעשה נשגב, חכם ומועיל, שחנ"ל הגדירו: "בטולה זהו יסודה" (מנחות צט/ב). גם על עם-ישראל, אין השברים הללו גורמים קטרוג, כי אם-כן, לא היה הקב"ה מצוה להשאירם למזכרת עון, ויבואו שלא היו מכניסים אותם לבית קדש-הקדשים, מקום הסגנונה של עם-ישראל, שהרי אפלו חטי זהב אין לשזר בכגדי הכהן הגדול ביום הכפורים, כדי שלא להזכיר את עגל הזהב בתוף בית המקדש (ויקרא כ"א), הרי שבבית-המקדש היתה הקפדה מדקדקת, שלא לרמוז אפלו על קטרוג דק (רמב"ן שמות שם).

מסכת ברכות

הפסיס לחיי האדם ובריאותו הוא המזון אשר מקורו בצומח. אמן גם בשור אוכלים אנו, אבל הרי הצאן הבקר והעופות, אף הם נוזנים מפרי האדמה, הרי שזהו מקור המזון לכל הנבארים, על-כן קבע רבנו הקדוש את סדר זרעים; ויבול הארץ, כפתיחה לתורה שבעל-פה, ששה סדרי משנה, שהרי יש סדר למשנה (ב"ק קב/א). מתוך סדר-זרעים שהוא סדר-האמונה, עולה הודיה לקב"ה על שפע ברכת האדמה (שבת לא/א: "אמונה זה סדר זרעים"), הודיה הבאה על ידי הברכות, שאת הנסח שלהן קבעו החכמים, לכן פתח רבנו הקדוש סדר זה במסכת 'ברכות'. המשג 'ברכה' נמצא אצלנו בתת המדע, עוד לפני שהבשילו כלי השכל. קבלנו מההורים משהו לאכל, והם למדונו לעשות ברכה, כך שהברכות הן כמעט המלים הראשונות של ילד יהודי.

עוד נרחיב בהמשך, לבאר את משג הברכה ואת הנסח המיוחד שלה, אבל כהקדמה כללית צריכים אנו לדעת, שיש בברכה משהו מענין; עץ אמירת הברכה היא מצוה מדרבנן, ובכל זאת כל האומר ברכה מקים כמה מצוות מן התורה; את מצות אמונה, את מצות אהבת ה', ואת עץ הפניה אל האלקים, כל אלה הנם עקרונות מהתורה, שאומר הברכה מקים אותם (רחמי אב 'ברכה'). מתוך הסגים השונים של הברכות, יש לכבד תחלה את הברכות על מצוות האלקים, על-כן הקדמו ברכות המצוות לברכות הנהנין. מתוך ברכות המצוות, העניק רבנו הקדוש את הבכורה למצוות קריאת-שמע וברכותיה, בגלל שלש סבות:

א - מצוה זו היא מצות עשה יחידה הנוהגת בכל יום יום (הקדמת פיהמ"ש לזרעים: 'זהחלק השישי'). אולי גם למוד תורה ותפלה, אבל על קריאת-שמע אין עוררין.

ב - יום בר המצוה של כל יהודי, מתחיל עם שקיעת החמה וצאת הכוכבים של גיל שלש עשרה, עכשו הוא הופך להיות גדול, שחייב בכל תר"ג מצוות התורה, והמצוה הראשונה שהוא פוגש ברנע זה, זו מצות קריאת-שמע של ערבית, הרי שקריאת שמע היא המצוה הראשונה שכל אחד ואחד מאתנו פגש או יפגש.

ג - סבה נוספת היתה לרבי להקדים את מצות קריאת-שמע, כפתיחה ללמוד התורה שבעל-פה, על-פי הנאמר: "ראשית חכמה יראת ה'" (תהילים קיא/י), ומהותה של קריאת-שמע היא קבלת על מלכות שמים ועל מצוות (ברכות יג/א), לכן ראשיתה של המשנה היא מצות קריאת-שמע; מצות 'יחוד ה'", קבלת על מלכות שמים ועל תורה ומצוות, כי יראת ה' היא פתיחת הלב להבין את חקמת התורה, וקבלת על מלכות שמים, היא יחודיותו של האדם על פני שאר כל הנבארים (הגהות רבינו ישעיה לפהמ"ש שם).

התלמוד הבבלי
כאשר ברא הקב"ה את אדם הראשון, את הראש הוא יצר מאדמת ארץ ישראל, את הגוף מאדמת בבל, ושאר אבריו נאספו מכל העולם (סנהדרין לח/ב), כדי ששום עם ולשון לא יוכלו לתבע בעלות או זכות ראשונים. משל זה אפשר להמשיל גם על התורה שבעל-פה; הראש שהיא המשנה שבאה מארץ ישראל, הגוף הוא הגמרא, הוא בא מבבל, ושאר האיברים הם הבאורים והפרושים על הש"ס, שנקבצו ובאו מכל ארצות תבל. הראשון רש"י גר בגרמניה, אחריו בעלי התוספות מצרפת, הרמב"ם מספרד, הרי"ף מאפריקה, המהרש"א מפולין, והמפרשים המאחרים יותר, ממש מכל פזורות ישראל בכל רחבי תבל (רמ"ש מלובלין ז"ל).

לוא היו הזמן והמקום מאפשרים, אפשר היה להציג ולצטט עשרות ספורים, על גדל יראת השמים שהיתה לחכמי התורה לדורותיהם. תורה ויראת שמים הם לא שני דברים נפרדים, שבמקרה נפגשו אצל גדולי ישראל, אלא הם תלויים זה בזה ומפרים זה את זה.

מסכת

כל ספר וספר בתלמוד נקרא 'מסכת'. פרוש המלה 'מסכת' הוא

מסכת ברכות

מאימתי פרק ראשון

מאימתי קורין את שמע בערביו? משעה שהכהנים נכנסין לאכל בתרומתו, [דף ב] מאימתי קורין את שמע בערביו? משעה שהכהנים נכנסין לאכל בתרומתו,

רש"י

ומאימתי קורין את שמע בערביו. משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתו. כהנים שנטמאו וטבלו והעריב שמשן, והגיע עתם לאכול בתרומה:

מאימתי קוראים את שמע. פרק ראשון

מסכת זו באה לעורר על העניינים הנכבדים ביסודות האמונה, שאי אפשר להקדימם, כדי לחנך אותנו שנגדל על יסודות אלה (הקד' המאירי והוא). יש גם טעם הקשור לעבודת ה' האישית של כל יהודי ויהודי; עקר פניסת האדם לעבודת ה' היא 'קבלת על מלכות שמים ועל מצוות', על-פני, פאשר נכנס האדם להיות בר-מצוה ונעשה מחיב במצוות, המצוה הראשונה שהיא מתחייב בה, היא קריאת-שמע של ערבית, שזמנה מיד עם צאת הכוכבים, בדיוק באותו הרגע שחל על נער בר-המצוה שם של 'גדול' המחייב במצוות, לכן פתח התנא את התורה שבעל-פה במצוה זו ודוקא, שאותה פוגש כל בר-חייב לראשונה (חי' הרי"מ ציה"צ ג/ד).

היתה סבה מצקת להקדים את דיני קריאת-שמע של ערבית, לפני המצוה המקבילה; קריאת-שמע של שחרית, על-פי הפסוק: 'ודברת בס... ובשכבך ובקומך' (דברים ו/ו). 'בשכבך' = קריאת-שמע של ערבית, 'בקומך' = קריאת-שמע של שחרית, שהרי היום הולך אחר הלילה, פנאמר: 'ויהי ערב ויהי בקר' (בראשית א/ה), לכן מתבארים תחלה דיני קריאת-שמע של ערבית, אשר דרבה נכנסים אנו לעבודת ה' נכונה, שההולך לישון מתוך קבלת על מלכות שמים בקריאת-שמע של ערבית, ואחר-כך נפקיד את נשמתו ביד הבוה, כבר מתחיל בכך נכון את יום המחרת, שאינו מנתק מפל מה שהיה אמש.

יש להתפלא על מדפיסי סדור התפלה, שהתחילו אותו בתפלת שחרית ולא בתפלת ערבית, אחר-כך שחרית ולבסוף מנחה. הרי את סדור השבת ואת מחזורי החג מתחילים בקבלת שבת ותפלת ערבית. יתכן שהתשובון של מדפיסי הסדור הוא פשוט, כף פוגשים אנו את סדור התפלה החל מגיל בית הספר, אליו הולכים בבקר ולא בערב, ולכן במחזורים של החגים, לא מתחילה התפלה בערבית אלא במנחה, כי כף זה נח יותר, שלקראת תפלת מנחה של ערב החג מגיעים לבית הכנסת.

היקצצה משינה שלנה ובטוחה אחר קריאת-שמע, מבטלת חלומות רעים, סיוטי לילה, פחדים בלתי מסבירים ובעותי חשף (ברכות א/ה). קימה מכזו שינה בריאה, מעמידה אותנו בתקומה איננה, ובהכנה נפשית ראוייה לקבלת על מלכות שמים לקראת היום החדש, מתוך שלות נפש בריאה, כפי שהשלחן-ערוך פותח את ארח חיויו של היהודי, ובסעיף הראשון כותב: "ותגבר פארי לעמד בבקר לעבודת בוה" (או"ח א/א). זה לא שעור מוסר, אלא פתיחה זו היא המשכה הטבעי של קריאת-שמע של ערבית, שהרי ההולך לישון בכבוד ובצעלתיים, כיצד יקום בבקר פאריה? כפי שהתבטא הרבי מקוצק: "ההולך לישון פאריה; קם פאריה, וההולך לישון פחמור; קם פחמור". קוצרים את מה שזורעים.

מאימתי שמע של ערבית

התורה שבעל-פה מתחילה בקריאת-שמע של ערבית, וטבעי

לשאל: מאימתי תחלת הזמן שבו קוראים = מתר להתחיל לקרא את קריאת שמע בערבית? תו"ל נזהרו בלשונם ולא שאלו "מאימתי מתר לקרא"? אלא 'מאימתי קוראים', בגלל שזריזים מקדימים למצות, ומרגע שמתר לקרא, אין טעם לאחר, למרות שזמן הקריאה נמשך כמה וכמה שעות. אם קיימת מסגרת ברוה ומגדרת ללילה, ודאי שאין לקרא קריאת-שמע קדם לכן, על-פני צרכים אנו להגדיר את זמן תחלת הלילה במדויק, כדי לדעת את זמנה של קריאת-שמע. אין לאחר את הזמן המתאים, גם בגלל חשש הרדמות לפני התפלה (ברכות ד/ב: אוכל קמעה), וכאמור, גם בגלל הכלל: "זריזים מקדימים למצוות" (פסחים א/ד), ומרגע שמתאפשרת התפלה, אין שום סבה וטעם לדחות אותה.

בספר 'שדה צופים' מהדורה ב', יש 40 דפי הסבר ודרשות על המשפט הקצר: "מאימתי קוראים את שמע בערבית", לנו די יהיה לפתח ב'מיני מתיקה', ולגלות סוד שהשמיעו חכמי הרו בנדון. הם אומרים שרבינו הקדוש, מסדר המשניות, הוא ניצוץ נשמתו של יעקב אבינו, וזה מסביר שני דברים בבת-אחת, גם מדוע הוא התחיל דוקא בתפלת ערבית, והרי יעקב אבינו תקן תפלה זו (ברכות כו/ב). זה מסביר גם מדוע הוא פתח דוקא ב'קריאת-שמע', זו הרי היתה קריאתו וקריאת בניו (פסחים נו/א). מסכת מגלה מתחילה בלשון דומה, ושם מציגים החכמים הוראה: 'מגלה נקראת' ולא 'קוראים', כי שם קורא החזן וכל הקהל מקשיבים, לא-כן בקריאת-שמע, אותה צריך לקרא כל אחד לעצמו, ולא די להקשיב לחזן (שד"ח).

על השאלה: "מאימתי קוראים קריאת שמע של ערבית?" משיבים החכמים: מאותה השעה שבה הכהנים שהיו טמאים במשך היום, יוצאים מטמאתם על ידי טבילה, ונכנסים לטהרה ביום החדש, כדי לאכל בתרומתם = תרומה גדולה ותרימת מעשר הנתנת לכהנים, כי לכהנים שנטמאו אסור לאכל תרומה אלא אחר שטבלו, וכבר עבר היום והגיעה שעת צאת הכוכבים; שעת קריאת-שמע של ערבית, אזי מתחיל היום החדש שבו הכהנים טהורים כבר ואוכלים תרומה.

יש בכך חדוש מפלג, פאשר יולדת שמגיעה מאירופה, או יותר רחוק; אמריקה, אם נולד לה בן, היא צריכה לספור ארבעים ימים לפני הבאת הקרבן, או ששים ימים אם נולדה לה בת, ואחר-כך מביאה קרבן. אם הספירה מסתיימת ברגע שהכהן נכנס לתפלת ערבית, הרי עבורה ארבעים הימים יסתיימו רק פעבר עוד כמה שעות, בכל זאת היא זוכה להיות טהורה ברגע של צאת כוכבי ארץ ישראל, כי עכשו היא פאן, למרות שהיא ספרה חצי יום פחות (מנחת יצחק ו/פד).

ישנה הלכה שאסור לאכל או לעשות מלאכה, כשהגיע זמן קריאת-שמע, אלא צריך תחלה להתפלל ואחר-כך לאכל (שבת ט/ב). כיצד אם כן נכנסים הכהנים לאכל תרומה, ברגע שהגיע זמן קריאת-

*

בעולם, ויכל להקיש קמעה ולנסות להבין להיכן נכנסים הפהנים, ואיך הם נכנסים.

בארמון המלך שוררת דרך קבע מהומה רבתי, רעש ורחש מתחולל שם ללא הרף, שרים נכנסים ושרים יוצאים, הרצים יוצאים דחופים בדבר המלך, דרישות בהולות, פקדות שאינן סובלות דחוי, חקים, הוראות, בדיקות, מבצעים ועוד אין-ספור החלטות והכרעות, לוח הזמנים של המלך צפוף ודחוס, פנאמר: "שמים לרום וארץ לעמק, ולב מלכים אין חקר" (משלי כה/ג), קבעו חז"ל: "אם יהיו כל הימים דיו ונאגמים קלמוסים, ושמים יריעות, וכל בני-אדם לבלרים, אין מספיקים לכתב חללה של רשות" (שבת יא/א). השכם בבקר נפתחים שערי הארמון, ויש קבלת קהל עד הערב; בשחון, פלפלה, בריאות, חנוף וכדומה. בערב ננעלים השערים, וכל שליח שרוצה דבר-מה יצטרף להמתין לבקר. עכשו נמצא המלך עם בני משפחתו, יורד מכסאו המפאָר, מסיר את פתח הנהב ואת גלימת הקטיפה, ומתנהג כאחד האדם, והנותרים יכולים לגשת אליו בלי כריעות והשתחוויות.

במצב דומה היה בית-המקדש בלילה, פשה שלמו כל הקרבנות, נעלו הלויים את הדלתות, הגיפו את השערים, ואיש לא נותר בבית-המקדש, מלבד הנר המערבי שהאיר אל מול פני פרכת העדות, שנקראת כף פ"עדות ששכינה שורה בישראל" (מנחות פו/ב). גם ביום שרתה השכינה, אבל בהשראת השקט והחשף שפבי, הנר המערבי שהמשיך לרלך, היה עדות ברורה לכף. הפהנים לא נכנסים בלילה לבית-המקדש כדי לאכל בתרומה, בלילה הם יוצאים משם, אבל הפהנים שהיו טמאים עד כה, אינם צריכים להמתין להכנס לבית-המקדש מחר בבקר, אלא כבר עם צאת הכוכבים, הם 'נכנסים' להיות בני ביתו של המלך, אוכלים תרומה וקדשים, סוג עבודה המגדרת: "פהנים אוכלים ובקלים מתפריים" (פסחים ט/ב).

נכנסים לעבודת הבהונה

הפהנים חבים להמתין עד צאת הכוכבים, פי לפני-כן הם עדין טמאים, ואסור להם לאכל תרומה, אבל אנו יכולים להתפלל ערבית ולקרא קריאת-שמע, קצת קדם לכן [בתנאי שנקרא אחר-כך קריאת-שמע פעם נוספת], ובכל זאת זה נקרא שאנו מתבוננים בזמנם של הפהנים, בגלל שישנם זמנים שבהם קריאת-שמע היא עקרונית, וחובת להיות בזמן, כגון בליל סדר, שבקריאת-שמע מזכירים את יציאת מצרים, ואת זה צריכים אנו לעשות בשעה הנכונה בלי להקדים, על-כן גם כל הפעמים שאנו מתפללים לפני-כן, הכל נחשב שזה נעשה בהדרגת הפהנים.

הכניסה של הפהנים לאכילת תרומה, היא חזרה הביתה, שהטמא נאלץ להתרחק מארמון המלך. דוקא בלילה כשאין את אור היום המטעה והמבלבל, עכשו לא רואים אלא מרגישים. זוהי הכניסה המרגשת והנהדרת של הפהנים, להצטרף אל בני משפחת המלך השוהים בארמון גם בלילה. גם לנו יש זכות להפגס לארמון ה' ולהיכל התפלה בלילה. על זכות זו מודים אנו בפתיחה של תפלת ערבית: "בחקמה פותח שערים", אותם שערים של חק ומשפט שעל פיהם מתנהל העולם, ונסגרים לקראת הערב, אותם פותח הקב"ה לכבוד בני-ישראל (ע"פ מגיד זדק). אל שערים אלה נכנסים הפהנים בערב, כדי לעשות את העבודה המתאימה לשעה זו, שהיא אכילת תרומה וקדשים, ואנו מרשים לצעד בעקבותיהם, אָמנם לא באכילת תרומה, אלא בקבלת על מלכות שמים של קריאת-שמע, לכן נצטוינו להביט בפהנים, לא רק כדי לדעת מתי מתפללים, אלא גם כדי לדעת כיצד נראית המלכות

שמע של ערבית? קשה לקבל את התשובה שגם אכילת תרומה היא מצוה, מפני שמצוה זו אפשר לעשותה גם אחר התפלה, אויל לא היו להם מאכלים אחרים, וממילא כל כהן שנטמא נאלץ לצום, ולכן מתאים היה לאכל משהו, להשיב את הלב לפני שנגזשים לתפלה, אבל זה תרוץ דחוק, כי יתכן שישנם פמה כהנים שאין להם מזון אחר, אבל זה לא יכול להיות תמונה פללית של עבודת הפהנים. במשנה מתארת תמונה, שהצבור צריך לראות ולהעתיק; לראות את הפהנים נכנסים לאכל, כלומר: מתארגנת סעדת תרומה רבתי.

בהמשך מובא סמן נוסף: "העני נכנס לאכל פתו במלח", ובגמרא שם פתוב, שזה זמן וזה לאכילת התרומה של הפהנים בבית המקדש (ברכות ב/ב). שם שואל 'תוספות': "מתי קורא העני קריאת-שמע?" ומשיב שיש זמן קצר להתפלל לפני הסעדה, הסבר זה מתאים להאמר גם על הפהנים. ההסבר הנוסף הוא שבאותו מקום שפתוב, שאין לאכל לפני התפלה, נאמר גם שאם התחיל לאכל, אין צורך להפסיק, אלא מתר לגמור את הסעדה. ממילא ברור, מדבר שהפהנים התחילו לפנות ערב במאכלי חליו, וברגע של צאת הכוכבים, הם הסירו את המפה המכסה את מאכלי התרומה, ועברו לאכל בשלחן הטהור (פנים יפות אמור). החכמים מקשרים את זמן קריאת-שמע לזמן אכילת הפהנים, בגלל ארבע סבות:

- א - גיון שבשעת צאת הכוכבים היו הפהנים נכנסים לסעדת מצוה, סעדת תרומה, אכילה זו היתה בפמבי והיה לה פרסום רחב, לכן זמן זה היה ידוע לכלם, עד שחכמים קבעוהו כסמן לזהו זמן קריאת-שמע.
- ב - זמן קריאת-שמע נקשר עם מנהגי הפהנים, גיון שהם מורי ההוראה והמנהיגים הרהגניים (דברים לג/ז), ממילא העם שומר את צעדיהם, מתבונן וידוע את מעשיהם, לכן ציגו החכמים את זמן קריאת-שמע לשעה מפרת זו.
- ג - הבט על הפהנים, מורי הדרך, ברגע שהם מתחילים את המצוה הראשונה שפבר אינה שיכת ליום שזה עתה נגמר, עשה כמותם, ותחיל את המצוה הראשונה שפבר אינה שיכת ליום שעובר זה עתה.
- ד - פתוב 'תרומתן', ולא 'תרומה', כלומר: התרומה שהכהן בעצמו מפריש מהשדה שלו. ההלכה קובעת שבתרומה גדולה, אפשר לתת אפלו גרגיר חטה אחד, כדי לפתור פמות תבואה גדולה, אבל בדרך כלל לחקלאי יש עין טובה, והוא מעניק לפהן בסביבות שני אחוז מהיבול. אבל אם הפהן צריך להפריש תרומה מהשדה הפרטית שלו, ואחר-כך לאכל את מה שהפריש, אין לו ענין להדר בנתנה גדולה, כי הכל חוזר לבסוף לאותו כיס שממנו זה יצא, במקרה פנה מפריש הפהן רק גרעינים בודדים, על פוז פמות קטנה, הרי לא קובעים סעדה, ואת זה אפשר לאכל גם לפני תפלת ערבית (דעה"ד).

הפהנים נכנסים

את הזמן המגדר לתפלת ערבית, מגדירים החכמים: 'הפהנים נכנסים'. בגלל השאלה: "להיכן הם נכנסים"? פתבנו בקטע הקודם שהם נכנסים ליום חדש, אבל זה הסבר שטחי, שהרי היום החדש הוא זה שנקנס מיד עם צאת היום הקודם, כפי שאנו אומרים 'כניסת שבת' ו'יציאת שבת' וכדומה, ממילא היום הוא זה שהכניס אליו את הפהנים, ולא הם נכנסו. למעשה 'מאד מאד' נכנסים הפהנים, כפי שאומרים חז"ל: "מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא" (ברכות נח/א). מתוף התבוננות כיצד נראית המלכות

עד סוף האשמוּרה הראשונה, [דברי רבי אליעזר]. וחכמים אומרים: עד חצות. רבן גמליאל אומר: עד שיעלה עמוד השחר. מעשה ובאו בניו מבית המשנה, אמרו לו: לא קרינו את שמע, אמר להם: אם לא עלה עמוד השחר, חיבין אתם לקרות. ולא זו בלבד אמרו, אלא כל מה שאמרו חכמים: "עד חצות", מצותו עד שיעלה עמוד השחר. הקטר חלבים ואברים, מצותו עד שיעלה עמוד השחר. וכל הנאכלים ליום אחד, מצותו עד שיעלה עמוד השחר. אם פו למה אמרו חכמים: "עד חצות"? פדי להרחיק אדם מן העברה.]

עד סוף האשמוּרה הראשונה. שליש הלילה כדמפרש בגמרא (דף ג, א), ומשם נאילך עבר זמן, דלא מקרי תו 'זמן שכיבה', ולא קרינו ביה 'בשכבה', ומקמי הכי נמי לאו זמן שכיבה, לפיכך הקורא קדם לכן לא יצא ידי חובתו. אסיפן לפיה קורין אותה בבית הפנסות? פדי לעמוד בתפלה מותף דברי תורה, והכי תניא בברייתא בברכות וירושלמי, ולפיכך חובה עלינו לקרותה משתחשף. ובקריאת פרשה ראשונה שאדם קורא על מטותו

יצא: **עד שיעלה עמוד השחר.** שכל הלילה קרוי זמן שכיבה: **הקטר חלבים ואברים,** של קרבנות, שגורק דמן ביים: **מצותו להעלותו כל הלילה,** ואינו נפסלים בלינה עד שיעלה עמוד השחר, והו למטה מן הפנחס, דכתיב: "ולא ילין לבקר" (שמות ל"ד): **חלבים** של כל קרבנות: **אברים** של עולה: **וכל הנאכלים ליום אחד.** כגון חטאת ואשם, פבשי עצרת ומנחות ותודה: **מצותו.** זמן אכילתו: **עד שיעלה עמוד השחר.** והוא מביאן להיות נותר, דכתיב בתורה: "לא יצח ממונו עד בקר" (ויקרא ז). וכלם מתודה 'לקודו': **אבינו למה אמרו חכמים: "עד חצות",** בקריאת שמע ובאכילת קדשים: **פדי להרחיק אדם מן העברה.** ואסרום באכילה קדם זמנו, פדי שלא יבוא לאכלן לאחר עמוד השחר ויתחייב פרת, וכו בקריאת שמע לזרו את האדם שלא יאמר: יש לי עוד שהות, ובתוף פך יעלה עמוד השחר ועבר לו הזמן. "והקטר חלבים" דקתני הכא, לא אמרו בו חכמים עד חצות כלל, ולא נקט להו הכא אלא להודיע שכל דבר הנוהג בלילה פשר כל הלילה. והכי נמי תנו פפרק שני דמגילה (דף כ: כ) כל הלילה פשר לקצירת העמר ולהקטר חלבים ואברים:]

(תוספתא ברכות א/ה. ראה מאירי: 'ונשוב'). פיום שאלה זו אינה כל-כך אקטואלית, כי כל הנמצא בחתנה יכול לעזוב אותה לשעה קלה, שיש צות מיוחד שאחראי לכל צרכי החתנה, אבל כאשר את החתנה היו מארגנים בני המשפחה, למי שהיה תפקיד אחראי, לא יכול היה לעזוב באמצע. אמנם מפליא שבני הנשיא יצטרכו לקחת תפקידים טכניים, בזמן שצות גדול היה בביתם, תפן שהם היו שושבינים, ותפקיד רוחני אחראי היה מטל עליהם.

שאלו בני רבן גמליאל הנשיא את אביהם: האם אחרנו את המועד, ואסור לקרא אחר חצות? או שהתקנה 'עד חצות' היא רק להרחיק מהעברה, אף המתאחר אינו ראשי לבטל קריאת-שמע בגלל תקנה זו (פירוט הספק בהמשך, ברכות ט"א). אמר להם רבן גמליאל לבניו: אם פי לכתחלה יש לקרא קריאת-שמע עד חצות, אף למעשה המצנה היא כל הלילה, על-כן הכלל הוא: אם עדין לא עלה עמוד השחר, לא רק שרשאים אתם לקרא, אלא חייבים אתם לקרא.

המשיך רבן גמליאל ואמר לבניו: ולא מצוה זו = קריאת-שמע בלבד, אמרו החכמים, שמצותה כל הלילה, אלא כלל הוא, לכל מה שאמרו חכמים על המצוות שצריך לסימן עד חצות הלילה. אצל כל אלה מצותו אינה מגבלת עד שעת חצות, אלא פדיעבד נתן לקימם כל הלילה, עד שיעלה עמוד השחר. פדי להוכיח זאת, הפנה רבן גמליאל את בניו, להתבונן בהלכות שנגמרו בעבודת בית-המקדש, הקשורות לכלל זה. אחר שהנושא ברור, צריכים אנו עוד לתת את הדעת לתמונה הפללית, הבנים של רבן גמליאל ידעו שני דברים עקרוניים:

- א - דעתו של אביהם בנדון היא שזמן קריאת-שמע הוא עד הבקר.
- ב - אביהם הוא הנשיא, הקובע והמתליט. לאור שני דברים אלה, היה עליהם לסור לבית הכנסת או לפנה בבית, ולהתפלל בלי לשאל מאומה, שהרי הם יודעים את דעת אביהם בנדון. אלא שהם ידעו דבר עקרוני נוסף: דעת החכמים אינה תואמת את דעת אביהם, והוא ענו מפלג, ומבטל את דעתו נגדם, לכן הם לא בקשו ממנו בעת פלפול בנושא הוכוח שלו עם החכמים, אלא הוראה

עד מתי שמע של ערבית

על זמן תחלת הקריאה אין עוררין, אף עד מתי מתר לקרא קריאת-שמע, נאמרו שלש שיטות:

א - עד סוף האשמוּרה = המשמרת, החלקה הראשונה של הלילה שמתחלק לשלש או לארבע משמרות, כמבאר בהמשך, כאשר מסתימת המשמרת הראשונה של הלילה, נגמר הזמן של קריאת-שמע, דברי רבי אליעזר.

ב - וחכמים חולקים ואומרים: זמן קריאת-שמע הוא ארף יותר, ואפשר לקרא עד חצות הלילה.

ג - רבן גמליאל מרחיב זמן זה לכל הלילה, ואומר: יש לסים את קריאת-שמע של ערבית עד = טרם שיעלה עמוד השחר, שהוא השלב הראשון של הבקר החדש, כאשר בפאתי מזרח מתחיל לפוג ולהתבהר שחור-הליל, כשעה נחצי לפני הגז החמה, בהתאם לארף היום (ראה ביה"ל או"ח נח"ד: 'משעלה עה"ש'). עד שעת לילה מאחרת זו, אפשר עדין לקרא קריאת-שמע ולהתפלל ערבית. פך פסק רבן גמליאל לבניו בהלכה למעשה.

רבן גמליאל זה, הוא רבן גמליאל הזקן, בנו של שמעון הבן של הלל הזקן, ממנו המשכיכה הנשיאות במשך עשרה דורות. הוא היה הראשון שהוסיפו לו את התאר 'רבן', לפניו נקראו כל החכמים בשם בלבד, לא בגלל שהוא היה גדול מהם, אלא בגלל ירידת הדורות, וכדי שהמון העם ישפיל לכבוד את רבותיו, נאלצו החכמים להוסיף למנהיגיהם תארי כבוד, בזמן היות כבוד התורה בעצמתו, היתה תוספת זו מיתרת. מעולם לא שמענו "הרבנים הצדיקים משה ואהרן", הם היו רבנים צדיקים מבלי שנוצטרך לציין פרט זה.

הבנים באו מבית המשנה

מעשה ובאו בניו של רבן גמליאל מבית המשנה של שמחת קתן וכלה, וחוורו לפנות בקר, הרבה אחרי חצות הלילה, אמרו לו לאביהם: פין שהיינו עסוקים במצנה לשמח קתן וכלה, עדין לא קראנו את קריאת שמע, פדין העוסק במצות הכנסת פלה ידואג לשמחתם, שהוא פטור מקריאת-שמע כל זמן שעוסק במצנה

משעת צאת הכוכבים. שהוא גמר ביאת השמש: דלמא ביאת אורי. שאור השמש ביום השמיני, ויטהר האיש עצמו בהבאת קרבנותיו, ואחר כך יאכל:

גמרא. מפדי, פהנים אימת קא אכלי בתרומה? משעת צאת הכוכבים, ליתני: "משעת צאת הכוכבים! מלתא אנב אורחא קא משמע לן: פהנים אימת קא אכלי בתרומה? משעת צאת הכוכבים, והא קא משמע לן: דכפרה לא מעכבא. פדתניא: "ובא השמש וטהר", ביאת שמשו מעכבתו מלאכל בתרומה, ואין כפרתו מעכבתו מלאכל בתרומה. וממאי דהאי "ובא השמש", ביאת השמש? והאי 'וטהר', טהר יומא? [שם ע"ב] דלמא, ביאת אורו הוא, ומאי 'וטהר'? טהר גברא!

המתעכב קצת, משלה את עצמו שיעוד זמן ארוך לפניו, ומתוך כך הוא מתעצל, אוכל, שותה ונרדם. ולזול זה נחשב לו ל'עברה', שהתחמק מהחוקים המנהלים. תפקידם של חכמי התורה הוא לשמור על רמת זהירות העם, ולמנוע מצבים בהם עלולים אנו להפשל, לכן הגבילו אותנו בגבול ברור, והגדירו את זמן 'מצות הלילה' עד שעת חצות (ראה ביה"ל רלה:ג: 'זומנה' בהגדרת 'עברה' ראה ברכות יב:ב: 'הרהור עברה'). בתורה כתוב שלשכיר יום צריך לשלם את שכרו באותו יום, ומדגש: "לא תלין פעלת שכיר אתך עד בקר" (ויקרא יט:ג). מדוע לא שמענו גזרה, שיצטרכו לשלם עוד לפני חצות הלילה, כדי להרחיק את האדם מן העברה? שתי תשובות לקו.

א - בקרבנות זה 'מצות לא יוכל לתקן' (קהלת א/טו), מפני שאם הנותר יצטרכו לשרף, ואלו בשכר שכיר, אם בעל הבית אחר את שעת הבקר, יתן שעה או שעתים אחר כך.
ב - החיוב לשלם לשכיר את שכרו, מתחיל רק מרגע שהשכיר תובע, ממילא אין חשש שהמעביד ישפח, הלא התובע עומד לו על הראש, ולא יאפשר לו לשפח (חש"מ זכחים נז/ב).

~ הפהנים נכנסים לאכל תרומה ~

גמרא. החכמים תלו את זמן קריאת שמע, בשעה שהפהנים נכנסים לאכל בתרומתם. קשר זה מעורר תמיהה: **מפדי** = חנם, כלומר: הרי נושא זה אינו מעניינה של המשנה, והכנס לכאן כאלו בחנם, בתרגום חפשי יש לתרגם 'מפדי' = הרי, דהינו: הרי פדוע, **הפהנים** שנטמאו, אימת = ממתי קא אכלי = מתר להם לאכל בתרומה, אחר שנטהרו וטבלו במקנה? **משעת צאת הכוכבים**, פתוב: "נפש אשר תגע בו [=בדבר טמא] וטמאה עד הערב, ולא יאכל מן הקדשים, כי אם רחץ בשרו במים. ובא השמש וטהר, ואחר יאכל מן הקדשים" (ויקרא כב/ו-ז).

אם-כן **ליתני** = שישנה התנא רק: "מאימתי קוראין את שמע בערבין; **משעת צאת הכוכבים**", מבלי להזכיר את זמן אכילת התרומה של הפהנים. משיבים החכמים: אכן כן, אכל מלתא = דבר נוסף הבא **אנב אורחא** = בדרך אנב קא משמע לן = משמיע לנו התנא, שהפהנים, אימת = ממתי קא אכלי = מתר להם לאכל בתרומה? **משעת צאת הכוכבים**, וחדוש הא = זה קא משמע לן = השמיע לנו בדרך אנב, ד-ששקבאת קרבן הכפרה = הקרבן שעל הפהן המשטה להביא, לא מעכבא = אינה מעכבת בערו מלאכל בתרומה, אלא הקרבן הוא חוב צדדי שעליו להשלים, אך מתר לו לאכל בתרומה גם בטרם יביא את קרבנותיו.

יש בכך חדוש מענין, הלא מהתורה אין חיוב להתפלל, זו תקנה מדרבנן, כדי להקביל את העבודה של לנו לעבודת הקרבנות בבית המקדש, שפיוס אין לנו אותו. כמובן שזכות גדולה יש למתפלל,

הלכה למעשה, ואביהם הורה להם שלא להתנהג כפי שהוא סובר, אלא לפי דעת רב החכמים. יש להניח שבגלל סבה זו מצא רבי לפתח את המשניות = התורה שבעל-פה, דוקא בספור זה, כדי להורות הלכה למעשה לכל הדורות את כלל הפרק: "יחיד ורבים, הלכה כרבים". על המצוה: "אחרי רבים להטות" (שמות כג/ב), כותב בספר החנוף: "ללא עקרון חשוב זה, לא יכול להיות קיום לדת שלנו" (מצוה ע"ח. מי זהב).

להרחיק מן העברה

רובן גמליאל הציג שתי דגמאות מעבודת בית המקדש, מהקרבנות והמזבחות, ומאכילתם, מצוות שהחלו ביום, אף נמנע להמשיכן במשך כל הלילה ולסימן עד עלות השחר של מחר. הדגמא מעבודת הקרבנות, היא הקטר = העלאת חלקי הקרבן; **חלבים** = חלב של כל הקרבנות, ו**אבירים** של בשר קרבן העולה, שקרבן זה אינו נאכל אלא מקטר כליל על המזבח, שמוצתם = זמן הקרבנות הוא כל הלילה, עד שיעלה עמוד השחר. גם במצות אכילת הקרבנות, נאמר כלל זה: **וכל** סוגי הקרבנות הנאכלים לכהנים או לבעלים למשך יום אחד = יום ההקדשה וכל הלילה שאחריו (מלבד קרבן שלמים, שמתר לאכלו גם למחרת). על שני הדברים האלה: הקטרה ואכילה נאמר בתורה: **מוצותן** היא כל הלילה, עד שיעלה עמוד השחר.

המשיך רובן גמליאל והסביר לבניו: **אם-כן, למה אמרו חכמים: בקריאת שמע וכלל אוכלי הקרבנות 'עד חצות'?** ומדוע צמצמו מחצית מזמן קיימה של המצוה? הם עשו-כן כדי להרחיק את האדם מן העברה, שהוא עלול להתמקמה, ולא להבחין שפבר עבר זמנו, ונפסיד את קריאת-שמע של ערבית, וכן יאכל ביום הבא קרבן שנותר מיום האתמול, ויעגש בעגש פרת. אבל לגבי הקטרה אין פוסלים את הקרבנות שנותרו אחר חצות, אלא מעלים אותם למזבח (דעת רש"י, ראה רמב"ם מע"ה ק ד/ב). את זמן קריאת-שמע, ברור שרצוי לתחום בגדר בטחון, אבל על קרבן הפסח זה קצת תימה שתז"ל גזרו עד חצות, הלא במקור נאמר בתורה: "ולא תותירו ממנו עד בקר" (שמות יב/י). יש כלל שעל דבר שהתורה פתחה במקור, החכמים אינם גוזרים, ויהי פאן אמרה התורה שזמן האכילה הוא עד הבקר!?! שתי תשובות:

א - התורה לא אמרה לאכל עד הבקר, אלא לא להשאיר, וכאשר נסים לפני חצות, הרי לא ישאר מאומה עד הבקר.
ב - כליל יציאת מצרים, החל לזרז בחצות הלילה אור בזהק (זהר), זה אמנם לא היה בקר, אבל קצת נחשב שהלילה של יציאת מצרים כבר נגמר בחצות (מרפסין איגרא). סכס רובן גמליאל: הגבלת זמן קריאת-שמע עד חצות, נועדה "כדי להרחיק את האדם מן העברה", שלא ישתטה בקריאתה עד שיעבר זמנה.

אָמַר רַבֵּה בַר רַב שִׁילָא: אָם פּוּ, לִימָא קָרָא: וְיִטְהַר, מַאי וְיִטְהַר?
טְהַר יוֹמָא, כְּדָאמְרִי אֵינְשֵׁי: אֵי עֲרַב שְׁמֵשָׁא וְאֲדַפֵּי יוֹמָא. בְּמַעַרְבָא,
הָא דְרַבֵּה בַר רַב שִׁילָא לָא שְׁמִיעָא לְהוּ, וּבְעוּ לָהּ מְבַעֲיָא: הָאִי "וּבָא
הַשְּׁמֵשׁ", בִּיאַת שְׁמֵשׁוּ הוּא, וּמַאי וְיִטְהַר? טְהַר יוֹמָא, אוּ דְלִמָּא בִּיאַת
אוּרוּ הוּא, וּמַאי וְיִטְהַר? טְהַר גְּבָרָא? וְהַדְר פְּשָׁטוּ לָהּ מְבַרִיתָא,
מְדַקְתָּנִי בְּבִרְיָתָא: סִימָן לְדַבְר "צֵאת הַפּוֹכְבִים", שְׁמַע מִינָה, בִּיאַת
שְׁמֵשׁוּ הוּא, וּמַאי וְיִטְהַר? טְהַר יוֹמָא!

אבינו. דהאי קרא וטהר לשון ציווי הוא, נימא קרא ויטרה, מאי ויטהר? ודאדפי. לשון עבר (נתדפה) [נתפנה] מן העולם השמש: מבריתא. דקאמר לקמן בשמעתין: משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן, סימן לדבר צאת הפוכבים שמע מינה אין פרתן מעפבתן:

להחליט שמיד עם שחר; בקר חדש מפציע ומביא אתו רוח טהרה חדשה, על כל אלה שהתכוננו וטבלו ביום האתמול, נאמה מגיעה גם התלהבות להתחיל דף חדש, טהור ונקי. על דגמא פזו מתאימים דבריו של דוד המלך: "בערב ילין ככי, ולבקר רנה" (תהילים ל/ו).

עלינו לתת את הדעת על ההדגשה המעניינת: 'בא השמש'. היא נקראת כך, כי היא השמש והמשרת של פדור הארץ. ביחס ליושבים בו, לא נראה שיש לה תפקיד נוסף, שהרי אין אנו מתעסקים באסטרונומיה מפשטת, ואין אנו צריכים לתת את הדעת כיצד נראה הצד האפל של כוכב מאדים, וכיצד זורחת בו השמש. אנו צריכים לראות בדיוק את מה שבורא העולם רצה שהבריות יראו. אנו רואים את השמש 'באה' בבקר ו'יוצאת' בערב, והנה מגלים אנו שבמקרא ובחז"ל זה מגדר הפוך; בבקר השמש 'יוצאת' (בראשית יט/כג) ובערב היא 'באה' (ויקרא כב/ו).

אם היינו משוים אותה לשר או עבד, שמגיע בכל בקר למשמרתו בארמון המלך, הרי שבבקר הוא 'בא' ובערב הוא 'יוצא', אלא שפאמור התמונה של הבריות על היקום צריכה לבוא לידי בטיוי על-פי מראה העינים, ולנו נראה שהעולם שלנו צר, ואלו מאחורי האפק יש מרחבים, לכן בכל בקר יוצאת השמש מהמרחבים, ונכנסת אל הרקיע המצמצם שלנו, ובערב היא 'באה' חזרה אל מקומה הרחב, כפי שאנו אומרים בתפלה: "הפוחת בכל יום דלתות שערי מזרח, ובוקע חלוני רקיע, מוציא חמה מקומה ולבנה ממכון שבתה, ומאיר לעולם פלו וליושביו שברא במדת הרחמים (תפ"ו)", ובערב באה השמש חזרה הפיטה שלה.

~ וְיִטְהַר = הָאָדָם וְהַיּוֹם ~

השיב ואמר רבה בר שילא: אם-כֵּן = אם פגנת המקרא על מעשה הטהרה, המטל לעשות אחר זריחת השמש, על מי שנטמא, אם אכן כך, לימא קרא = שיאמר המקרא: "ובא השמש ויטהר" = האיש; על ידי פעלה פלשהי, כגון הבאת הקרבנות, לכן על כרחך יש לפרש את מאי = מה שפכתוב: 'וטהר', כאלו ממילא ומעצמו, ללא פעלה פלשהי מצד המטהר, דהיינו: שטהרתו אינה קשורה לפעלה פלשהי, אלא באה מעצמה על ידי ביאת השמש כאשר החשיף לגמרי, וטהר יומא = נטהר היום כשהסתלקו שרידי אור היום מהאפק, ויצאו הפוכבים. מדוע השתמשה התורה בבטיוי זה: ויטהר, על טהרת היום מקרני השמש? הרי דוקא על האור מתאימה הגדרת הטהר ולא על החשף אף כיון שהוא שגור בפיהם של הבריות, כדאמרי אינשי = כמו שהאנשים רגילים לאמר ולבשר את תחלת הלילה: איערב שמשא = העריכה השמש ואדפי יומא = ונטהר היום, והתורה דברה כאן פלשון בני-אדם (ראה ברכות לא/ב).

ואדם נקרא 'מבעה' = מבקש (ב"ק ג/ב), כלומר: זוהי מהותו, אף אם אין חיוב להתפלל, מדוע בקש חזקהו לאלץ את הבריות לעשות כן? התשובה היא שעל חולה או מי שנקלע לצרה אחרת, עליו רובץ חיוב מיחד לבקש מה' שישיר ממנו את המחלה, ושיפתור לו את הקשי (אג"מ או"ח כ/כה). במיחד בשביל זה הוא נקלע לצרה, שמזיקה אותו לפנות לאבא שבשמים.

ראיה לדבר: כדתניא = כפי ששינונו בבריתא [בריתא] היא משנה חיצונית, דברי תנאים שלא נכללו במשניות, אף תקף הדברים בה וזה למשנה: על מה שכתוב בתורה: "ובא השמש ויטהר", פרשו בבריתא: ביאת שמשו = שקיעת השמש היא זו שמעפבתו מלאכל בתרומה אחר שפכר טבל, אבל ואין הבאת הקרבנות כפרתו מעפבתו, את הפהן מלאכל בתרומה, אלא הוא לכל לאכל מיד עם צאת הפוכבים, עוד לפני שהביא את קרבנותיו. זה שהתנא בחר לתלות את זמן קריאת-שמע בזמן אכילת תרומה, ולא אמר במפרש: 'צאת הפוכבים', כיון שהדבר היחיד שנאמר במפרש בתורה שהוא תלוי בזמן צאת הפוכבים, הוא אכילת תרומה, כפכתוב: "ובא השמש ויטהר", לכן בחר התנא בסמן ידוע זה (שנות אליהו לגר"א. רמז לאכילת תרומה בלילה, ראה בעל הטורים שמות כה/ב). ההנראה במשנה היא לא להביט בשמים ולחפש פוכבים, אלא להביט על מורי ההוראה ולבקש הנחיות.

וְיִטְהַר, הָאָדָם או הַיּוֹם?

על הנאמר בבריתא: שקיעת השמש מעפכת מלאכל בתרומה, אף הפירה של הבאת הקרבנות למחרת אינה מעפכת מלאכל בתרומה, שואלים החכמים: וממאי = ממה ומהיכן הראיה, דהאי = ששמים, אלה: * ו'בא השמש', מתפרשות על ביאת השמש = שקיעת החמה, והאי = ומה שכתוב בהמשך: 'וטהר', הפננה לסוף השקיעה והסתלקות שרידי האור מהרקיע, דהיינו: טהר יומא = שנטהר האפק מקרני השמש האחרונות, נגמר היום ויצאו פוכבי הלילה (ע"פ רמב"ם תרומות ז/ב).

דלמא = אולי יתפרש המקרא: 'ובא השמש' על זריחת השמש, ולכאורה מתאים לומר כך שהרי השמש נקראת כך, כי היא השמש הגדול של פדור הארץ, בבקר היא באה לשרת ובערב היא יוצאת להפסקה. ממילא ביאת אורו של הבקר החדש, שהוא יום הבאת הקרבנות למחרת. ומאי = מה הפננה בנאמר: 'וטהר'? לא על טהרת הרקיע מהאור, אלא על טהר גברא = טהרת האדם, שהביא את קרבנותיו בבקר של יום המחרת.

אם-כֵּן מדוע הפהנים אוכלים תרומה מיד עם צאת הפוכבים? הרי לפי הסבר זה יהיה עליהם להמתין באכילת התרומה עד הבקר, כי אז זה זמן הבאת הקרבנות, ועל-פי הסבר זה, הקרבנות הם חלק עקרוני בתהליך הטהרה, גם הלב והרגש מוכנים להסבר כזה,